

OPEN ACCESS

Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past 47 (2025): 191–232

ISSN (print): 0079-7189

ISSN (online): 2719-4345

DOI: 10.18276/pdp.2025.47-06

Ewelina Wałach

(badacz niezależny, Rzeszów)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9062-0171>email: wwalach123@gmail.com

Małżeństwa w Pstrągowej w latach 1851–1914

Marriages in Pstrągowa, 1851–1914

Abstrakt

Artykuł dotyczy małżeństw zawieranych w Pstrągowej w latach 1851–1914. Przedstawiono najdawniejsze dzieje parafii, postępującą zmianę ludności oraz obsadę urzędu parafialnego. Osobny fragment poświęcono materiałowi źródłowemu; opisano miejsce przechowywania, sposób udostępniania oraz ewentualne mankamenty. Dane pozyskiwane podczas analizy rocznej liczby ślubów, a w szczególności stanu cywilnego, wieku nowożeńców, a także sezonowości zestawiano z pracami badaczy, starając się odnaleźć pewne ogólne prawidłowości. Udowodniono, że czynniki zewnętrzne oddziaływały na roczną liczbę ślubów. Pstrągowa nie odróżniała się od innych miejscowości pod względem stanu cywilnego. Zgodnie z zachodnim modelem rodziny opóźniano wiek zawarcia małżeństwa. Sezonowość miesięczna nie wykazała

Abstract

The article examines marriages contracted in Pstrągowa between 1851 and 1914. It presents the early history of the parish, the gradual demographic changes, and the succession of parish officials. A separate section is devoted to the source material, describing its location, accessibility, and potential shortcomings. Data gathered during the analysis, such as the annual number of marriages, the marital status and age of the newlyweds, and seasonal patterns, were compared with findings from other researchers to identify broader trends. The study demonstrates that external factors influenced the annual number of marriages. In terms of marital status, Pstrągowa did not differ from other localities. In accordance with the Western family model, the age at marriage tended to be postponed. While monthly seasonality showed no significant variation, weekly

żadnych zmian, w przeciwieństwie do tygodniowej. Dzień tygodnia zależał od decyzji proboszcza i lokalnej mody.

seasonality did; the day of the week on which marriages were celebrated depended largely on the parish priest's decisions and local customs.

Słowa kluczowe

małżeństwa, Galicja, Pstrągowa, Podkarpacie, stan cywilny, wiek nowożeńca, sezonowość, księgi metrykalne, demografia historyczna

Keywords

marriages, Galicia, Pstrągowa, Subcarpathia, marital status, age at marriage, seasonality, parish registers, historical demography

Wprowadzenie

Księgi metrykalne w Kościele rzymskokatolickim prowadzono w Europie Zachodniej już w pierwszej połowie XIV wieku. W tym okresie nie istniał prawny obowiązek nakazujący dokonywania powszechnych wpisów, choć występowały pewne formy rejestrowania niektórych wydarzeń z życia chrześcijan (np. spisy ochrzczonych, spisy katechumenów, spisy energumenów, spisy zmarłych, rejestracja małżeństw)¹. Na ziemiach polskich pierwsze księgi metrykalne powstawały w parafii Najświętszej Marii Panny w Krakowie (księga ślubów od 1548 r.) czy w parafii w Bochni, dysponującej księgami metrykalnymi od 1559 roku. Z kolei w diecezji krakowskiej sporządzanie rejestrów małżeństw nakazał statut *De regestris sive de metricis habendis*, pochodzący z 1459 roku².

Obowiązkowa rejestracja metrykalna sięga czasów soboru trydenckiego, gdy nakazano proboszczom prowadzenie księgi „w której odnotuje imiona małżonków i świadków oraz dzień i miejsce zawarcia małżeństwa, i będzie ją starannie przechowywał u siebie”³. Oznaczało to wprowadzenie rodzaju kontroli dla sakramentu małżeństwa, zobowiązującej społeczeństwo do przestrzegania zasady nierozzerwalności zawieranego związku. Ukrócono zwyczaj ożenku osób spokrewnionych i powinowatych. Rozprawiono się z *matrimonia clandestina*, czyli z małżeństwami tajnymi, niemożliwymi do udowodnienia przez pominięcie zewnętrznych form publicznych (dodatkowo takie mariaże często oznaczały bigamię, cudzołóstwo, a w skrajnych przypadkach dzieciobójstwo).

¹ Józef Kurpas, „Początki ksiąg metrykalnych”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2 (1961): 10, 21.

² Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej* (Wydawnictwo DiG, 2009), 91.

³ Arkadiusz Baran, Henryk Pietras, oprac., *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4: *lateran I, Trydent, Watykański I* (Wydawnictwo WAM, 2004), 723.

Ostatecznie przyjęto, że nierozzerwalny węzeł małżeński powstaje wskutek wyrażenia zgody na zawarcie związku wobec własnego proboszcza, ordynariusza lub upoważnionego kapłana. Równocześnie musieli być obecni dwaj świadkowie⁴. Postanowienia Trydentu przejął król Zygmunt August na sejmie w Parczewie w 1564 roku, zaś episkopat trzynastcie lat później na synodzie piotrowskim⁵.

Znaczące zmiany nastąpiły wraz z rozbiorami Polski. Władcy państw zaborczych nadali księżom miano urzędników stanu cywilnego, starając się wprowadzić jednolity system prowadzenia ksiąg metrykalnych. W każdym zaborze był to jednak inny system⁶. W zaborze pruskim rejestrację wyznaniową wykorzystano do celów świeckich od 1794 roku. Współpraca, będąca konsekwencją przepisów państwowych, polegała na sporządzaniu przez proboszcza duplikatów ksiąg i przekazywania ich do właściwego sądu. W 1874 roku zaprowadzono osobne urzędy stanu cywilnego. W zaborze rosyjskim do 1825 roku prowadzono osobną rejestrację, co wynikało z podtrzymania części przepisów obowiązujących w Księstwie Warszawskim. W praktyce zamiast świeckich urzędów rejestrację prowadzili proboszczowie katolicy⁷. Wraz z przepisami IX tomu Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 roku system miał wyłącznie charakter wyznaniowy⁸. Podobne procesy zachodziły w zaborze austriackim⁹. Zgodnie z zasadami reformy józefińskiej 15 marca 1782 roku zaczęło obowiązywać prawo stwierdzające, że proboszczowie są jednocześnie urzędnikami stanu cywilnego¹⁰. Zasadniczą reformę formularza ksiąg metrykalnych przeprowadzono na mocy patentu cesarskiego Józefa II z 1784 roku.

⁴ Janusz Gręźlikowski, „Czym był dla Kościoła Sobór Trydencki (1545–1563)? (refleksje w 440-tą rocznicę od zakończenia obrad)”, *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny* 46, nr 2–3 (2003): 209–11.

⁵ Tadeusz Ceynowa, „Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Grzymałowie przechowywane w Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 112 (2019): 94–95.

⁶ Leonarda Dacewicz, Jolanta Chomko, Joanna Smakulska, *Księgi metrykalne chrztów kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne, cz. 1: Rok 1875* (Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2017), 18.

⁷ Justyna Waluś, „Księgi metrykalne Pomorza Zachodniego”, *Colloquia Theologica Ottoniana* 1 (2010): 143–44.

⁸ Wojciech Hrynicki, „Organizacja rejestracji stanu cywilnego w Polsce w ujęciu historycznym”, *Ius Novum* 4 (2016): 363.

⁹ O przepisach i kancelarii pisali m.in.: Grzegorz Bujak, „Kancelaria parafialna w zaborze austriackim i jej dokumentacja na przełomie XIX i XX wieku”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 116 (2021): 15–35; Bolesław Kumor, „Reforma metryk kościelnych w zaborze austriackim (1775–1788)”, *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie* 70 (1975): 327–36; Zofia Szulc, „Przepisy prawne dotyczące prowadzenia ksiąg metrykalnych w Galicji”, *Prace Historyczno-Archiwalne* 3 (1995): 27–42.

¹⁰ Piotr Rachwał, „Księgi metrykalne z czasów zaboru austriackiego w archiwach parafialnych w Lubelskiem – regulacje prawne, stan zachowania”, *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego* 6 (2014): 308.

Zaniechano narracyjnej formy prowadzenia formularza, opartego na przepisach Rytuału Rzymskiego (1614 rok). Rozporządzenie nakazało duchownym prowadzenie trzech odmiennych rejestrów, tj. urodzonych, ślubów i zmarłych. Spisywano je w języku łacińskim, osobno dla każdej wsi¹¹.

Zadaniem niniejszego artykułu jest próba prześledzenia, jak kształtowała się kwestia zawierania małżeństw w Pstrągowej, leżącej na ziemiach dawnej Galicji (obecne woj. podkarpackie, pow. strzyżowski). Decyzja o wyborze tej miejscowości wynikała z jej agrarnego i konserwatywnego charakteru, przesądzającego o niechętnym odnoszeniu się do wszelakiego rodzaju zmian. Badaniem objęto lata 1851–1914.

Umieszczenie dolnej cezury w 1851 roku i ograniczenie badań do drugiej połowy XIX wieku było podyktowane sytuacją społeczno-ekonomiczną Galicji. W pierwszej połowie XIX wieku obserwujemy bowiem występowanie czynników mogących wpływać destabilizująco na interesujące nas zagadnienia (sytuacja epidemiologiczna, rabacja galicyjska, wydarzenia Wiosny Ludów). Cezura wybuchu I wojny światowej w 1914 roku jest oczywista i znajduje swoje odzwierciedlenie w praktyce badawczej.

Strukturę artykułu wyznaczyło siedem analizowanych problemów. Najpierw przedstawiono historię parafii, ludność oraz obsadę urzędu parafialnego, a także scharakteryzowano materiał źródłowy. Zabieg ten miał na celu lepsze poznanie badanej społeczności, gdyż przemiany demograficzne zachodzą w określonym miejscu i czasie. Następnie na podstawie materiałów wchodzących w skład zespołu *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej* rozpoczęto analizowanie 1179 małżeństw pod kątem liczebności, stanu cywilnego i wieku nowożeńców oraz sezonowości miesięcznej i tygodniowej¹². Całość zamyka podsumowanie przeprowadzonych rozważań.

Na potrzeby pracy użyto metody agregatywnej, polegającej na analizie zbiorczej, bez zgłębiania personaliów badanej grupy. Zabieg ten umożliwił zaobserwowanie ogólnych trendów. Zebrane dane statystyczne przedstawiono w postaci tabel i wykresów, wcześniej dokonując stosownych obliczeń. Informacje zaczerpnięte z dwóch tomów ksiąg przechowywanych w Archiwum Państwowym w Rzeszowie opracowano komputerowo.

¹¹ Bolesław Kumor, „Przepisy państwowe i kościelne dotyczące metryk kościelnych w zaborze austriackim (1800–1914)”, *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past* [dalej: *PDP*] 7 (1975): 93–94.

¹² Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół numer 1113, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej*, sygn. 1 (Księga małżeństw – Pstrągowa 1827–1872); sygn. 7 (Księga małżeństw Pstrągowa 1873–1935).

Historia parafii

Historyczne dzieje Pstrągowej rozpoczęły się w 1436 roku, wraz z odnotowaniem istnienia miejscowości Pyszstrogova. Zapis nazwy, na przestrzeni lat przybierając różne formy, ostatecznie ewoluował do postaci de Pstragova (1518 r.). Jednakże dość późna lokacja skłoniła niektórych badaczy do utożsamiania Pstrągowej z niejaką miejscowością Pistrasnici, poświadczonej w 1191 roku¹³. Na wcześniejsze istnienie wsi wskazywać miała nazwa zakończona końcówką dzierżawczą -owa, należąca do najstarszej grupy nazw wyodrębnionej przez Tadeusza Wojciechowskiego¹⁴. Zakładane do końca XIII wieku wsie charakteryzowały się niskim poziomem zaludnienia, często ograniczającym się do rodziny rycerza i jego czeladzi. Uwzględniając powyższy fakt, językoznawcy sugerowali, że nazwa mogła pochodzić od założyciela osady Pstrąga. Inne stwierdzenie wskazywało na zaczerpnięcie nazwy z lokalnej fauny, gdyż w licznych rzeczkach przecinających Pstrągową żyły pstrągi¹⁵. Ostatnim argumentem świadczącym o wcześniejszym osadnictwie była pochodząca z 1344 roku kaplica pod wezwaniem świętej Katarzyny. Obsługiwali ją kapłani z Czudca, zaś wieś należała do tamtejszej parafii i diecezji krakowskiej¹⁶. Ta średniowieczna zależność zmuszała najbogatszych chłopów pstrągowskich do oddawania plebanowi oraz kościołowi św. Marcina wiadrunku połączonego z trzema miarami żyta i owsa¹⁷.

Parafia w Pstrągowej powstała w 1474 roku, jednakże dopiero w 1628 roku mogła samodzielnie funkcjonować. Pierwszym jej proboszczem został Jakub Dybowicz (1628–1634). W tym czasie należała do diecezji krakowskiej, dekanatu pilźnieńskiego. W XVIII wieku w związku ze zmianami administracyjnymi utworzono diecezję tarnowską, do której włączono Pstrągową. Siedzibą nowego dekanatu zostały Ropczyce, następnie Wielopole Skrzyńskie. Zachodzące przemiany, wzrost liczby ludności sprawiły, że XIV-wieczna kaplica nie mogła dalej pełnić swej funkcji; należało myśleć o zbudowaniu nowego budynku sakralnego. Okazja nadarzyła się w 1802 roku, gdy proboszcz z odległej o 20 kilometrów Góry Ropczyckiej, budujący nowy kościół, zaproponował układ. Jeżeli mieszkańcy

¹³ Mieczysław Karaś, „Nazwy miejscowe byłego powiatu strzyżowskiego”, w *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, red. Stanisław Cynarski (Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie, 1980), 37.

¹⁴ Witold Taszycki, „Rzekomo dzierżawcze nazwy miejscowe (Znaczenie przyrostków -ów, -owa, -owo oraz -in, -ina, -ino)”, *Język Polski* 22, nr 4 (1937): 104–11.

¹⁵ Władysław Gwoździński, *Dzieje miasteczka i parafii Czudec* (Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, 1992), 5–6; Agnieszka Myszka, *Toponimia powiatu strzyżowskiego* (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006), 25.

¹⁶ Barbara Pilarz, Barbara Stec, Marian Złotek, *Pstrągowa. Nasza mała ojczyzna* (Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego, 2004), 11.

¹⁷ Jan Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis nunc primum e codice autographo editus*, t. 2 (Ex typographia Kirchmajeriana, 1864), 256.

Pstrągowej w ciągu jednego dnia rozbiorą świątynię i zabiorą do siebie, otrzymają ją w ramach darowizny. Masowa mobilizacja mężczyzn oraz zaprzęgów konnych zadecydowały o sukcesie misji. Kościół pod wezwaniem świętego Józefa Robotnika dostawiony do dawnej kaplicy przetrwał dwie wojny światowe, ostatecznie rozebrany został w 1973 roku. Na jego miejscu wybudowano nowoczesny budynek sakralny¹⁸.

Ludność i obsada parafii w latach 1851–1914

Parafia obejmowała swym zasięgiem wyłącznie Pstrągową, gdyż otaczające ją wsie przynależały do XIII- lub XIV-wiecznych wspólnot. Stare parafie, jak Strzyżów, Dobrzechów, Nockowa, Zgłobień czy Czudec nie były zainteresowane utratą parafian, dlatego też nie rozważały korekty swych wpływów¹⁹. Dodatkowo rozległa miejscowość zajmowała kotlinę otoczoną od zachodu, północy i wschodu wzgórzami pokrytymi lasami. Specyficzna topografia terenu, charakteryzująca się występowaniem wąwozów (często z ciekami wodnymi, np. Strachotyna, Podbrzezcie, Granice), utrudniała poruszanie się poza wyznaczonymi szlakami. Jednakże liczba parafian była duża; według *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego* w latach 80. XIX wieku wieś zamieszkiwało 2392 ludzi w 375 domach. Kościół położono w centralnym przysiółku, *de facto* najlepiej zasiedlonym²⁰.

Wykorzystując informacje zawarte w schematyzmach diecezji tarnowskiej dla lat 1851–1914, można prześledzić wzrost liczby ludności wyznania rzymskokatolickiego w Pstrągowej²¹. Dane dostarczane do kancelarii konsystorskiej przez proboszczów były na ogół poprawne, lecz zdarzały się przypadki podawania identycznej liczby współwyznawców, co w roku poprzednim. Dwie takie sytuacje miały miejsce za urzędowania proboszcza Józefa Modły (1852–1853; 1860–1861) oraz ks. Kazimierza Lepiarza (1864–1866; 1871–1873). Aktualizacja danych nie powodowała drastycznych zmian. Z kolei po 1874 roku nie odnotowano jednakowej liczby wiernych, co świadczy o przesyłaniu faktycznego stanu parafian.

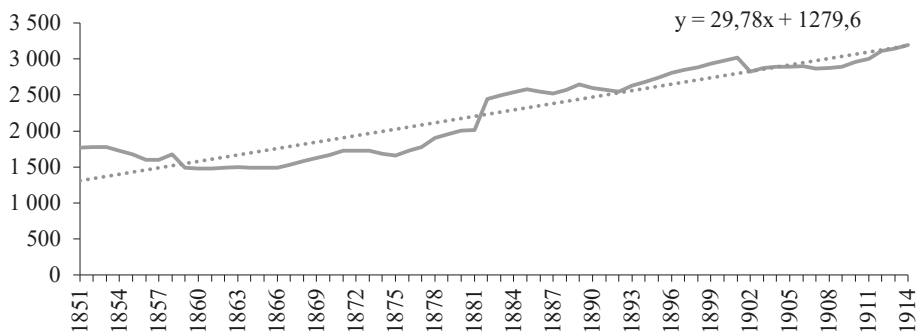
¹⁸ Pilarz, Stec, Złotek, *Pstrągowa*, 13, 182.

¹⁹ Więcej o początkach organizacji parafialnej zob. Eugeniusz Wiśniowski, „Uwagi o początkach organizacji parafialnej w Polsce”, *Przegląd Historyczny* 55, z. 3 (1964): 492–500.

²⁰ Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, red. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 9 (Druk „WIEKU”, 1888), 251.

²¹ Uwaga: dziewięciokrotnie obliczono średnią arytmetyczną – brak danych dla lat 1851, 1854, 1879, 1884, 1886, 1890, 1891, 1895 oraz 1897.

Wykres 1. Liczba ludności rzymskokatolickiej w Pstrągowej w latach 1851–1914

Źródło: *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis* (Tarnów, 1850 [i lata następne do 1914 r.]).

Zachodzące przemiany najlepiej opisuje funkcja liniowa $y = 29,78x + 1279,6$, oznaczająca średni roczny przyrost o 29 mieszkańców (wykres 1). Początkowa liczba ludności wynosiła 1766 i odnotowywała spadek do 1857 roku. Po chwilowym wzroście rozpoczęła się ośmioletnia stagnacja wynikająca z nieaktualnych danych; w latach 1859–1866 liczba parafian osiągnęła najniższy poziom. Korekta wiernych doprowadziła do odwrócenia trendu, bowiem krzywa zainicjowała swój wzrost (punkt przełomowy w 1881 r.). Roczny przyrost o 428 osób mógł świadczyć o wkroczeniu na drogę zasadniczej transformacji demograficznej²².

²² Więcej o pierwszym przejściu demograficznym zob. Stanisław Borowski, „Rozwój demograficzny i problem maltuzjański na ziemiach polskich pod panowaniem niemieckim w latach 1807–1914”, *PDP* 3 (1970): 125–37; Agnieszka Fihel, *Płeć a trwanie życia. Analiza demograficzna* (Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011); Tadeusz Ładogórski, „Periodyzacja rozwoju demograficznego ludności polskich ziem zachodnich i północnych w latach 1816–1914”, *PDP* 5 (1972): 103–17; Alicja Maksimowicz, Beata Pułaska-Turyna, Małgorzata Rószkiewicz, „Rodowód i ewolucja teorii przejścia demograficznego”, w *Teoria przejścia demograficznego*, red. Marek Okólski (PWE, 1990), 41–68; Marek Okólski, „Modernizacja społeczeństwa a przejście demograficzne”, w *Teoria przejścia demograficznego*, 14–117; Bartosz Ogórek, „Transformacja demograficzna ludności Krakowa w latach 1859–2010”, *Rocznik Małopolski* 15 (2013): 105–27; Bartosz Ogórek, „Populacja Krakowa w kontekście długofalowych procesów demograficznych na przełomie XIX i XX wieku”, *PDP* 32 (2013): 25–87; Józef Pocięcha, „The Process of Demographic Transition in Lands of the Former Polish-Lithuanian Commonwealth and Other Areas with Polish-Speaking Populations 1865–1912”, *PDP* 42 (2020): 123–46, <https://doi.org/10.18276/pdp.2020.42-05>; Sabina Rejman, „Zgony i ich uwarunkowania w parafii farnej w Rzeszowie w latach 1876–1913 w kontekście pierwszego przejścia demograficznego”, *PDP* 40 (2018): 245–70, <https://doi.org/10.18276/pdp.2018.40-11>; Sabina Rejman, „Pierwsze przejście demograficzne w Galicji jako element modernizacji – Rzeszów na tle największych miast Galicji: Lwowa i Krakowa”, *Galicja* 7 (2021): 327–43; Konrad Wnęk, Lidia Zyblikiewicz, Ewa Callahan, *Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1938* (Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2006); Konrad Wnęk, „Przemiany demograficzne we Lwowie w latach 1829–1938”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 135 (2008): 113–27; Krzysztof Zamorski, *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX w.* (Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1991).

W 1914 roku wieś zamieszkiwało 3194 mieszkańców, co stanowi najwyższą wartość w całym badanym okresie.

Powyższe dane mogły zostać przedstawione dzięki działalności duchowieństwa parafialnego, zobligowanego do przekazywania aktualnych informacji; od niego zależało, jak dokładna i wiarygodna była rejestracja metrykalna. Ważną rolę odgrywało wykształcenie oraz status społeczny kandydatów na duchownych. Najczęściej wywodzili się oni z rodzin chłopskich lub drobnomieszczańskich. Wizja awansu zachęcała do sumiennego pobierania nauk, jednakże ich kwalifikacje były znacznie skromniejsze niż wyższej hierarchii kościelnej. Częściowo wynikało to z niskiego poziomu galicyjskich seminariów duchownych, które z czasem ewoluowały, pozwalając na zdobywanie głębszej i gruntowniejszej wiedzy. Wysiłek nagradzano możliwością odbycia studiów teologicznych w Rzymie lub Wiedniu. Zabieg ten sprawił, że doszło do zróżnicowania wykształcenia proboszczów i wikariuszy. Większość księży kończyła wyłącznie seminaria duchowne, pozwalające na dalszy rozwój zawodowy²³.

Na podstawie ksiąg zaślubionych odtworzono listę proboszczów oraz administratorów pełniących obowiązki proboszcza w czasie wakatu czy trwałej przeszkody uniemożliwiającej sprawowanie władzy²⁴. W latach 1851–1914 urząd proboszcza sprawowało ośmiu duchownych: Józef Modła (1834–1862), Marcei Krzeczkowski (1863), Kazimierz Lepiarz (1864–1896), Wincenty Wnęk (1896–1903), Leon Romański (1903–1904), Jakub Bruśnicki (1904), Jan Wilczeński (1904–1905), Andrzej Polek (1905–1908) oraz Antoni Mamak (1908–1917).

Rejestrację metrykalną najlepiej prowadzili kapłani przebywający w Pstrągowej przez dłuższy okres. Wymienić tutaj należy ks. Józefa Modłę oraz ks. Kazimierza Lepiarza, którzy wykazywali się bardzo dobrą znajomością parafian. Modła odnotowywał skrupulatnie informacje o rodzicach małżonków (znakiem krzyża oznaczał zmarłego opiekuna) oraz o ich stanie społecznym. Wiek podawał precyzyjnie, określając także liczbę ukończonych miesięcy. Same wpisy cechowała staranna maniera, czasami zniekształcona przez stosowanie szerokiej stalówki. Podobny system przyjął Lepiarz, sprawujący posługę aż do swej śmierci (zmarł w wieku 72 lat). Zachował styl poprzednika, szczególnie koncentrując się na dokładnym odnotowywaniu napływającej dokumentacji niezbędnej do zawarcia związku małżeńskiego. Popełnione omyłki zauważał i korygował. Jednakże od 1886 roku wpisów oraz sakramentu udzielał wikary Józef Fyda; cztery lata później

²³ Irena Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej* (PWN, 1976), 220; Irena Skąpska-Homola, „Duchowieństwo Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej 1867–1914 (wykształcenie i sytuacja materialna)”, *Nasza Przyszłość* 60 (1983): 277–81.

²⁴ Parafią w Pstrągowej administrowało czterech duchownych: Jan Bawicz (1863), Wincenty Wnęk (1890–1896), Leon Romański (1903–1904) oraz kapucyn Piotr Zacharski (1908). Ich krótki pobyt nie zezwalał na głębszą interakcję z mieszkańcami. Przykładowo Bawicz i Romański udzielili dziewięciu ślubów, zaś Zacharski – siedmiu.

obowiązki te przejął późniejszy administrator i proboszcz – wikariusz Wincenty Wnęk. Co ciekawe, zapisywał on personalia świadków w języku polskim. Śmierć na suchoty 42-letniego Wnęka rozpoczęła okres częstych rotacji, a wraz z nimi – obniżenie się jakości źródła. Ksiądz Jakub Bruśnicki stosował niekonsekwentny zapis wieku młodożeńców czy mylił zapis nazwisk (np. Golesz, Smera, Beniek zamiast Goleś, Smela, Bieniek). Za ks. Andrzeja Polka wpisy nie zawierały wieku, lecz samą datę urodzenia. Metryki bardzo zbite, zapisywane niestarannie oraz rzadkie określanie statusu społecznego ukazują, że duchowny nie wypełniał należycie swych obowiązków²⁵. Ostatni proboszcz, Antoni Mamak, zapisywał wszystkie niezbędne informacje; w rzadkich przypadkach nie wyszczególniał wieku współmałżonka.

Materiał źródłowy

Księgi metrykalne są obecnie przechowywane w Archiwum Państwowym w Rzeszowie jako zespół 1113, noszący nazwę *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej*. Udostępniane w całości, widnieją na stronie „szukaj.warchiwach.gov.pl”, wchodząc w skład Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej (ZoSIA). Daty skrajne nadały księgi małżeństw sięgające 1827 roku, kończące się na 1935 roku.

Do opracowania niniejszego artykułu posłużyły dwie jednostki, noszące sygnaturę 1 oraz 7. Pierwsza, obejmująca swym zakresem lata 1827–1872, liczy 105 czarno-białych skanów. Księga ma pieczęć urzędową, odlaną na końcach nici spinających wszystkie stronnice. Kolejny tom dokumentacji, zeskanowany w kolorze, jest bardziej obszerny objętościowo (468 skanów). Wyróżnia go spora

²⁵ Władze państwowo-polityczne były szczególnie zainteresowane poprawnym prowadzeniem ksiąg; kontrolowały, czy dokumentację sporządzano zgodnie z obowiązującymi przepisami. Wgląd mieli odpowiedni urzędnicy powiatowi oraz biskupi i dziekani. Duchowieństwo podczas przeprowadzanych wizyt kanonicznych miało obowiązek zawiadomić Konsystorza, jeżeli wykryło poważniejsze błędy i uchybienia. Państwowy zarząd wyznaniowy również groził sankcjami w postaci nałożenia kar pieniężnych w wysokości odpowiadającej stosunkom majątkowym, zob. Alojzy Jougan, *Kancelarya Parafialna czyli zbiór przepisów kościelnych i państwowych dla urzędów parafialnych z szczególniejszem uwzględnieniem ksiąg metrykalnych* (Drukarnia Polonia, 1912), 40–41, 44–45. Uwzględniając aparat kontroli władz duchownych, przeanalizowano wizytacje w Pstrągowej. W latach 1851–1914 kontrolę przeprowadziło trzech biskupów: Józef Alojzy Pukalski (3.10.1852; 25.07.1869), Ignacy Łoboś (6.07.1892) oraz Leon Wałęga (28.08.1908). Przybycie wyższego dostojnika kościelnego przypadało średnio co 19 lat. Częściej przyjeżdżali dziekani dekanatu Wielopole Skrzyńskie, gdyż odwiedzili wieś trzydzieści razy. Byli to: Franciszek Ksawery de Zakliczyn Jordan, Aleksander Nowina Sroczyński, Jan Perges, Żądło oraz Józef Radoniewicz. Ksiądz Jordan odwiedził Pstrągów dziewięciokrotnie, najczęściej w miesiącach jesiennych. Jednokrotnie wizytację przeprowadzili księża Sroczyński (7.11.1878) i niejaki Żądło, podpisany wyłącznie z nazwiska (19.10.1891). Najczęściej zjawiał się wuj Tadeusza Kantora – Józef Radoniewicz (15 razy), najchętniej w lutym oraz czerwcu. Jego pobyt wypadł statystycznie co dwa lata; czasami, np. w 1903 i 1905 r., przybył dwukrotnie w jednym roku kalendarzowym.

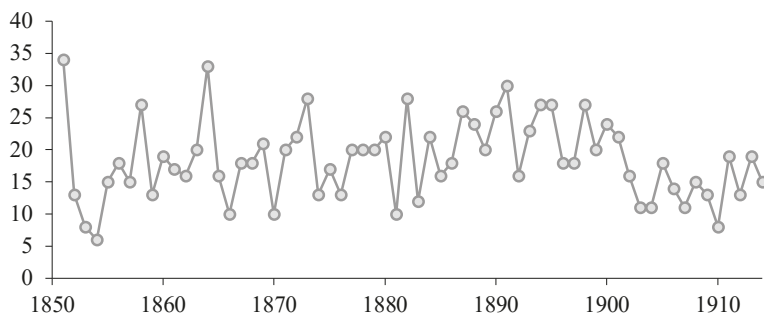
liczba nadsyłanych zza granicy *ne temere* oraz doklejonych poziomo pasków przez pracownika Urzędu Stanu Cywilnego, zawierających informacje o śmierci jednego ze współmałżonków.

Stan zachowania jest zadowalający, aczkolwiek epizodycznie występowały podniszczone rogi strony²⁶. Opuszczanie czy ponowne wpisywanie metryki nie wystąpiło. Nie dochodziło do przypadków mieszania chronologii. Wpisy dotyczące związku małżeńskiego zawierane przez jednostki pochodzące z wyższej warstwy nie były eksponowane czy staranniej kaligrafowane.

Roczne liczby ślubów

Opracowanie rocznej liczby ślubów przybliży do poznania interesującej zbiorowości w aspekcie demograficznym. Pozwala na zaobserwowanie zmian w obsadzie urzędu parafialnego, występujących epidemii czy też upowszechniającej się migracji zarobkowej oferującej lepsze perspektywy na przyszłość²⁷. Największy wpływ na liczbę zawieranych związków miał poziom życia ludności i stopień rozwoju gospodarczego, klęski elementarne, wojny i zamieszki społeczne oraz struktura społeczno-zawodowa mieszkańców poszczególnych ośrodków i obszarów²⁸. Uwzględniając powyższe kwestie, przeanalizowano materiał źródłowy dotyczący Pstrągowej.

Wykres 2. Liczba ślubów w Pstrągowej w latach 1851–1914

Źródło: Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół numer 1113, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, sygn. 1 (Księga małżeństw – Pstrągowa 1827–1872); sygn. 7 (Księga małżeństw Pstrągowa 1873–1935).

²⁶ Np. strona 79, 81 i 185 w jednostce 7.

²⁷ Emigracja galicyjska do Francji zob. Małgorzata Gmurczyk-Wrońska, „Emigracja zarobkowa z Galicji do Francji na początku XX w. – stan badań i postulaty badawcze”, *Dzieje Najnowsze* 55 (2023): 31–47. Więcej o migracji z terenów diecezji tarnowskiej zob. Stanisław Piech, „Emigracja z diecezji tarnowskiej w świetle ankiet konsystorza z lat 1907 i 1910”, *Nasza Przyszłość* 65 (1986): 145–97.

²⁸ Waldemar Pasieka, „Śluby w parafii opolskiej w latach 1801–1850”, *PDP* 21 (2000): 36.

W okresie 1851–1914 zawarto 1179 związków małżeńskich, przy czym przeciętnie ślub brało 18 par rocznie (wykres 2). Największa ich liczba została odnotowana w 1851 roku²⁹. Wówczas na ślubnym kobiercu stanęły 34 pary, co mogło być konsekwencją ogłoszenia operatów uwłaszczeniowych³⁰. Radość chłopstwa z otrzymanej wolności skutkowałą hucznym świętowaniem w postaci wesel, które potrafiły trwać nawet tydzień³¹. W następnych latach doszło do gwałtownego spadku ożeńków; przyczyniła się do tego prawdopodobnie epidemia cholery z 1852 roku. Choroba ta zdziesiątkowała ludność, grzebaną na specjalnie przygotowanym cmentarzu³². Poniesione straty zostały zrekompensowane w kolejnych latach³³. W 1864 roku nastąpił skok zbliżony do wielkości sprzed trzynastu lat. Wzrost ten wynikał z objęcia posady

²⁹ Wielkości te trudno porównywać z innymi miejscowościami lub parafiami. Wynika to głównie z ich odmiennego charakteru oraz zasięgu terytorialnego wspólnoty. Dodatkowo różne ramy czasowe w połączeniu z dziejami tworzonymi przez „wielką historię” (np. wojny, a w konsekwencji głód, epidemie itd.), utrudniają jednoznaczne zestawienie wyników. Dla porównania w Wieleniu nad Notecią, w okresie 1760–1800, globalna liczba ślubów wyniosła dla całej parafii 1061. W obwodzie Luzino zawarto 727 związków małżeńskich (1875–1918), zaś w Lubawce 718 dla lat 1801–1850. W parafii junczewskiej odnotowano 1059 ożeńków, z których 686 to związki pierwsze, a 335 powtórne (1801–1870). Z kolei w Płonce Kościelnej odbyło się 1049 ślubów (1826–1868). Zob. Emilia Brodnicka, „Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.”, *PDP* 2 (1969): 210; Zbigniew Klotzke, „Ludność obwodu Urzędu Stanu Cywilnego Luzino w latach 1874–1918”, *PDP* 12 (1980): 77; Jolanta Karbowska, „Ludność Lubawki w latach 1801–1850”, *PDP* 24 (2003): 109; Anna Czop, „Ruch naturalny ludności w parafii junczewskiej w latach 1801–1870 (na podstawie ksiąg metrykalnych)”, *PDP* 29 (2010): 101; Jakub Dobrzyński, „Społeczeństwo parafii w Płonce Kościelnej w świetle akt metrykalnych z lat 1826–1868”, *Rocznik Białostocki* 21 (2018): 96.

³⁰ Dokumenty pochodzące z 1851 r. wymieniły trzynaście części Pstrągowej: Moraskówka i Kaczorówka (Franciszek Jarecki), Tymowszczyzna I (Antoni Jordan), Okopy (Genowefa Łazowska), Biendkówka (Franciszek Mostowski), Fąfarówka (Józef Sawicki), Lisiczyzna (Ludwika z Tokarskich Jordanowa, Albina z Tokarskich Zajączkowska i Jan Tokarski), Tymowszczyzna II (Prakseda Tymowska), Zieleńszczyzna I (scheda Adama Chronowskiego), Zieleńszczyzna II (scheda Agnieszki Ferencyk), Trzemeszczyzna (Ludwika Łychowska i Anna Stelkiewicz), Bełdowszczyzna (Feliks Pietrzycki), oraz Blińszczyzna i Szudrawszczyzna (Maria Wasilewska i Karol Nitsche), zob. Krzysztof Ślusarek, *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku* (Wydawnictwo DiG, 2013), 81.

³¹ Etnograf Kornel Kozłowski pisał: „Przed laty, ku wielkiemu zawsze zmartwieniu rządców i ekonomów, wesela nigdy krócej nie trwały nad tydzień – najpilniejsza chociażby była w polu robota, jeżeli we wsi lub w drugiej było wesele, nie było co robić, tylko poddawszy się losowi cierpliwie czekać, póki nie przejdzie weselny tydzień i wódka chłopom z głowy nie wyszumi. [...] Dziś inaczej, rzadko posłyszeć o weselu, które by tydzień trwało, a po większej części ograniczają się teraz na trzydniówce” – Kornel Kozłowski, *Lud: pieśni, podania, baśnie, zwyczaje i przesady ludu z Mazowsza Czerskiego wraz z tańcami i melodiami* (W drukarni Karola Kowalewskiego, 1869), 235.

³² Według ustnej tradycji jeden z cmentarzy ułożono w przysiółku Betkówki, gdzie pochowano 160 osób. W Granicach zagrzebano 10 osób, gdyż obawiano się transportować zmarłych przez środek wsi do cmentarza umieszczonego na drugim końcu wsi, zob. Pilarz, Stec, Złotek, *Pstrągowa*, 16.

³³ Gwałtowny wzrost liczby małżeństw po latach epidemii jest typowym przejawem autoregulacji systemu wzrostu liczby ludności. Stanowi główną przyczynę intensywnej rekuperacji strat ludnościowych w społeczeństwach starego ładu demograficznego, zob. Zamorski, *Transformacja*, 70.

przez późniejszego długoletniego proboszcza Kazimierza Lepiarza³⁴. Tendencja w dalszym ciągu nie osiągnęła stabilizacji³⁵. Po 1873 roku liczba ślubów obniżyła się o 15, co było pokłosiem powtórnego wystąpienia cholery³⁶. Pewna równowaga z lat 1877–1879 (zawierano po 20 małżeństw rocznie), także została zachwiana. Przyrost liczby ludności z przełomu 1881 i 1882 roku również uwidocznił się w przedstawionej krzywej. Pogorszenie stanu zdrowia proboszcza Wnęka przyniosło spadek liczby ślubów po 1900 roku. Późniejsze rotacje w parafii, rzadsze zawieranie powtórnych małżeństw, poprawienie się kondycji zdrowotnej mieszkańców oraz migracja zadecydowały o dalszych fluktuacjach. W 1914 roku pobrało się 15 par.

Tabela 1. Śluby zawierane w parafii Pstrągowa w latach 1851–1914

Przedział czasowy	Liczba ślubów	Min	Max	Średnia
1851–1860	168	6	34	16,80
1861–1870	179	10	33	17,90
1871–1880	195	13	28	19,50
1881–1890	202	10	28	20,20
1891–1900	230	16	30	23,00
1901–1910	139	8	22	13,90
1911–1914	66	13	19	16,50
Razem w latach 1851–1914	1179	6	34	18,42

Źródło: Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół numer 1113, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, sygn. 1 (Księga małżeństw – Pstrągowa 1827–1872); sygn. 7 (Księga małżeństw Pstrągowa 1873–1935).

Roczne dane liczbowe zgrupowane w 10-letnie okresy chronologiczne (tab. 1) pozwalają na dalszą obserwację. Powyższe zestawienie koncentruje się na czterech kwestiach: ogólnej liczbie ślubów, ich wartości minimalnej i maksymalnej oraz średniej rocznej zawieranych związków.

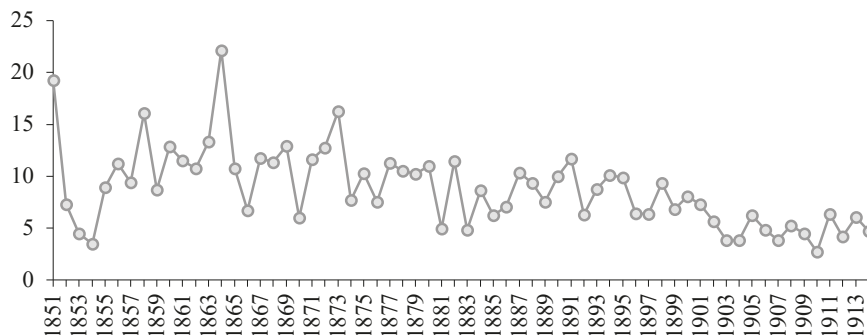
³⁴ Demografowie dowiedli, że na początku kadencji nowego plebana lub wikariusza wzrastała liczba, staranność zapisów, po czym w miarę upływu lat stopniowo się zmniejsza, zob. Cezary Kukło, „Próba analizy demograficznej rejestracji metrykalnej ślubów parafii Trzciannie w I połowie XVII w.”, *PDP* 13 (1981): 107.

³⁵ Warto w tym miejscu przytoczyć fragment artykułu umieszczonego w gazecie „Kraj” z 1872 roku: „[Pstrągowa] wyposażona [jest] zresztą wszystkim, co tylko na niekorzyść gospodarstwa rolniczego posłużyć może, była biedną, a lud tamtejszy wśród biedoty był ciemny i jak niestety, jeszcze wszędzie prawie podejrzliwy, nieufny [...]”. Dodatkowo w 1889 roku miejscowość dotknęła susza. Kolejną klęską było pojawienie się niezmiarki atakującej wczesne zboża ozime. Zob. *Kraj* 40, 20.02.1872, 2; *Tygodnik Rolniczy: Organ c. k. Towarzystwa rolniczego Krakowskiego* 41, 12.10.1889, 325.

³⁶ *Czas* 201, 2.09.1873, 2.

Do 1900 roku trwał stały wzrost liczby małżeństw. Ich udział nie wzrastał dynamicznie; w latach 1891–1900 odnotowano najwyższy udział małżeństw, sięgający 19,51% (230 ślubów). W ostatnim pełnym dziesięcioleciu wartość spadła do 11,79% (139 ślubów). Podobnie prezentowała się minimalna liczba ożeń, co wynikało z tzw. efektu migracyjnego³⁷. Mieszkańcy opuszczali Pstrągową, wyruszając do Francji (rodzina Ośliżłów, Bieńków, Franczyków) czy do Stanów Zjednoczonych (Szczepanowie, Tobiaszowie). Zjawisko to z czasem uległo spotęgowaniu, czego najlepszym dowodem jest pismo nadesłane ze starostwa powiatowego w Ropczycach do Urzędu Parafialnego. Dokument informował o negatywnych skutkach masowej emigracji³⁸. Wielkość maksymalną uzyskano w pierwszym dziesięcioleciu – nie została już później przekroczona. Średnia roczna liczba ślubów także wzrastała (początkowo 16,8). Szczyt przypadł, podobnie jak wcześniej, na lata 1891–1900 (23 śluby rocznie). Ostatecznie wielkość wyniosła 16,5, co w porównaniu dla całego badanego okresu i niepełnego dziesięciolecia oznacza nieznaczny spadek o 0,3 zawieranych ślubów rocznie³⁹.

Wykres 3. Stopa małżeństw dla ludności wyznania rzymskokatolickiego w Pstrągowej w latach 1851–1914 (na 1000 ludności)

Źródło: Archiwum Państwowe w Rzeszowie, zespół numer 1113, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, sygn. 1 (Księga małżeństw – Pstrągowa 1827–1872); sygn. 7 (Księga małżeństw Pstrągowa 1873–1935); *Schematismus*.

³⁷ Zamorski, *Transformacja*, 70.

³⁸ Pilarz, Stec, Złotek, *Pstrągowa*, 19

³⁹ Przykładowe średnie roczne uzyskane przez badaczy powyższego zjawiska: obwód Luzino – 16,5 (1875–1918), parafia juncewska – 15,2 (1801–1870) i parafia Wieleń nad Notecią – 25,8 (1760–1800), zob. Klotzke, „Ludność obwodu”, 77; Czop, „Ruch naturalny”, 101; Brodnicka, „Ludność parafii”, 210.

Kończąc niniejsze rozważania, warto wspomnieć o współczynniku zawierania małżeństw (wykres 3). W czasach staropolskich oscylował on na poziomie 9–11‰. Tak wysoka stopa świadczyła o krótkotrwałości ówczesnych związków i ich powtarzalności⁴⁰. Profesor Krzysztof Zamorski, badający problematykę transformacji demograficznej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, wykazał, że wartość charakteryzowała się tendencją spadkową niemalże w całym okresie, gdyż spadek miał miejsce po 1867 i 1868 roku. Najwyższa odnotowana wielkość miała 11,7‰, zaś najniższa – 7,1‰⁴¹. Podobnie współczynnik kształtował się w Pstrągowej, który przez pierwsze dwadzieścia lat osiągnął 10,98‰. Fluktuacje, będące skutkiem wyższej liczby zawieranych małżeństw, zapoczątkowały spadek trwający do końca omawianego okresu, wynosząc ostatecznie 4,69‰. Wynik ten najdobitniej świadczy o trwających przemianach w społeczeństwie⁴².

Stan cywilny nowożeńców

Kojarzenie małżeństw stanowiło istotny proceder w funkcjonowaniu społeczności wiejskiej. Młodzi musieli inaczej spojrzeć na znane wcześniej wartości, a także przyjąć nowe role społeczne. Niestety kruchość życia w ówczesnych realiach sprawiała, że jedno z małżonków – szczególnie mężczyzna – zostawało przedwcześnie wdowcem; aby pogodzić pracę na roli z opieką nad domem i dziećmi, potrzebował nowej gospodyni. Podobnie wdowy nie były w stanie przejąć obowiązków po zmarłym mężu, dlatego też decyzja o ponownym zamążpójściu stanowiła niejednokrotnie trudną konieczność. Niespodziewana śmierć współmałżonka mogła pozostawić kobietę w złej sytuacji ekonomicznej, wymagającej znalezienia nowego mężczyzny. Wówczas na wybranku spoczywało ewentualne spłacenie zadłużeń, odbudowanie zrujnowanego gospodarstwa i utrzymanie nieswojego liczego potomstwa. Starsze kobiety, mające silniejszą pozycję oraz odchowane dzieci, kierowały się potrzebą asekuracji. Potrzebowały towarzysza, który będzie opiekował się nimi, a także udzielał swego wsparcia podczas choroby⁴³.

⁴⁰ Brodnicka, „Ludność parafii”, 214.

⁴¹ Zamorski, *Transformacja*, 70, 72.

⁴² W parafii Mosty koło Jabłonkowa w latach 1791–1910 współczynnik zawierania małżeństw osiągnął 8,7‰. Wartość ta jest zbliżona do wielkości uzyskanej w Pstrągowej. Dla lat 1851–1914 wyniosła ona 8,76‰, zob. Lukáš Turoň, „Małżeństwa mieszkańców katolickiej parafii Mosty koło Jabłonkowa w długim wieku XIX”, *Wieki Stare i Nowe* 14, nr 19 (2019): 185.

⁴³ Szczepan Kozak, *Kobieta na prowincji galicyjskiej w świetle akt notarialnych 1871–1914. Studium historyczno-źródłoznawcze* (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013), 132–34 (zob. też: Szczepan Kozak, *The Woman in the Galician Provinces in the Light of Notarial Records [1871–1914]* [Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2024]).

Tabela 2. Stan cywilny nowożeńców w XVII–XX wieku na ziemiach polskich na przykładzie wyników uzyskanych przez innych badaczy zjawiska [%]

Parafia	Położenie	Lata	Kawaler– Panna	Kawaler– Wdowa	Wdowiec– Panna	Wdowiec– Wdowa
Tychy	Śląsk	1771–1850	62,7	8,1	14,6	9,6
Lubawka	Śląsk	1801–1850	67,3	4,8	19,4	8,6
Opole	Śląsk	1801–1850	73,9	7,2	14,8	4,1
Tarnowskie Góry	Śląsk	1801–1870	78,7	5,5	11,2	4,5
Płonka Kościelna	Podlasie	1826–1868	67,0	9,5	19,6	3,8
Podrzeszowskie wsie (łącznie Brzezówka, Drabinianka, Jasionka, Krasne, Słocina, Stobierna, Wola Rafałowska, Zaczernie)	Galicja	1831–1880	62,4	11,8	18,4	7,4
Obwód USC Luzino	Pomorze Gdańskie	1874–1918	98,5	0,9	0,4	0,2
Łapy (rolnicy)	Podlasie	1919–1939	87,1	4,3	7,8	0,9

Uwaga: Obwód Luzino nie pokrywał się z obszarem parafii luzińskiej, która obejmowała teren znacznie rozleglejszy.

Źródło: Małgorzata Żmijewska, „Ludność parafii tyskiej od 1749 roku do połowy XIX wieku w świetle ksiąg metrykalnych. Studium demograficzno-społeczne” (rozprawa doktorska, Uniwersytet Śląski, 2007), 71; Karbowska, „Ludność Lubawki”, 51; Marek Górny, „Ruch naturalny ludności Tarnowskich Gór w latach 1801–1870”, *Studia i materiały z dziejów Śląska* 13 (1983): 32; Dobrzyński, „Społeczeństwo parafii”, 103; Sabina Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784–1880. Studium demograficzno-historyczne* (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006), 142; Klotzke, „Ludność obwodu”, 65, 81; Jakub Dobrzyński, „Małżeństwa w parafii Łapy w latach 1919–1939”, *PDP* 45 (2023): 183.

W celu lepszego umiejscowienia wartości uzyskanych w dalszych rozważaniach warto zasygnalizować, jakie wyniki uzyskiwali inni badacze. W tabeli 2 zawarto informacje dotyczące danej parafii, jej położenia, lat objętych badaniem oraz struktury stanu cywilnego. Celem nie jest jej dogłębne analizowanie, lecz zasygnalizowanie, jak wielorakość czynników kształtuje preferencje małżeńskie danych społeczeństw.

Przyglądając się niniejszym danym, zauważamy dominację związków pierwszych. Jednakże pomiędzy wyszczególnionymi parafiami liczba takich ślubów nie zawsze była do siebie zbliżona. Najmniejsza liczba ożeńków wystąpiła w podrzeszowskich wsiach, co wynikało z głodu oraz chorób zakaźnych, będących skutkiem osłabienia wygłodzonych organizmów. W okresie 1831–1880 ludność nękały epidemie cholery (1831, 1848, 1854–1855, 1873), tyfusu (1847–1848, 1856, 1863),

ospy⁴⁴ (1873) oraz czerwoni (1876). Odbicie tych problemów uwidoczniło się silnie w małżeństwach powtórnych, które stanowiły 37,57% wszystkich związków⁴⁵. Podobnie wielkości kształtowały się w Tychach (m.in. przez wojny śląskie)⁴⁶. Spokojniejsze czasy, brak działań wojennych czy pomorów stabilizowały strukturę małżeństw. Najlepszy przykład stanowi obwód Luzino, gdzie śluby między kawalerami a pannami wyniosły 98,50%.

Wśród powtórnych ożeń związki najchętniej zawierali wdowcy z pannami. Największy procent dostrzeżono w Płonce Kościelnej, gdyż sięgnął on prawie 20%. O tak sporym wyniku przesądziła cholera, głód, mokre lata oraz nieurodzaj trwający po zrywie narodowym⁴⁷. Analogicznie prezentowała się sytuacja w parafii opolskiej, nadzwyczajnie narażonej na kataklizmy (m.in. nieurodzaj, nalot szarańczy, susza, głód)⁴⁸. Największe wartości dla związków między kawalerami a wdowami występowały w podrzeszowskich wsiach oraz Płonce Kościelnej. Parafia tyska oraz Lubawka skłaniały się ku ożenkom między wdowcami. Górny pułap tego rodzaju małżeństw wyznaczyły Tychy (9,60%), zaś dolny – Luzino (0,20%)⁴⁹.

⁴⁴ W przypadku ospy wyróżniamy dwie różne choroby wywoływane przez różne patogeny. Ospa prawdziwa charakteryzuje się ciężkimi objawami ogólnymi. Wirus przedostaje się do węzłów chłonnych, atakując je oraz szpik kostny i śledzionę. Charakterystycznym objawem jest wysypka, która najpierw przekształca się w pęcherzyki, by w późniejszym etapie choroby zamienić się w odpadające strupy. Ospa wietrzna ma łagodniejszy przebieg. Zob. Piotr Kostrzewski, Janusz Ziółkowski, red., *Mała encyklopedia medycyny PWN* (Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999), 612.

⁴⁵ Sabina Rejman, *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784–1880. Studium demograficzno-historyczne* (Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006), 69–70.

⁴⁶ Małgorzata Żmijewska, „Ludność parafii tyskiej od 1749 roku do połowy XIX wieku w świetle ksiąg metrykalnych. Studium demograficzno-społeczne” (rozprawa doktorska, Uniwersytet Śląski, 2007), 34–35, 45.

⁴⁷ Dobrzyński, „Społeczeństwo parafii”, 96.

⁴⁸ Pasieka, „Śluby”, 38–39.

⁴⁹ Etnograf Jan Świątek pisał: „Zresztą gospodarz wdowiec zwykle rozporządza jeszcze samodzielnie pewnym nieruchomym majątkiem, co rzadziej zdarza się w stanie wdowim kobiety. Prędzej więc «ułakomią się» kobiety na majątek starego wdowca, którym kierują dość często podług swej woli, niż mężczyzna odważa się dla starszej wdowy iść na «cudze dzieci», które w każdej chwili mogą «wziąć ojczyma za łeb». Z drugiej strony znowu podeszli wdowcy, opuszczeni przez dorosłe dzieci, które już mają swe własne obowiązki rodzinne i gospodarskie, pozostawieni samym sobie, zmuszeni są nawet poniekąd do poszukiwania sobie nowej towarzyszkii życia dla prowadzenia gospodarstwa domowego, gdy tymczasem kobiety same sobie dadzą radę w wdowim stanie, zwłaszcza, gdy ciężar całego rolnego gospodarstwa spoczywa już w rękach dorosłych dzieci” – Jan Świątek, *Zwyczaj i pojęcia prawne ludu nadraabskiego* (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1897), 53.

Tabela 3. Stan cywilny nowożeńców w Pstrągowej w latach 1851–1914

Stan cywilny	K–P		K–W		W–P		W–W		Ogółem	
Lata	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
1851–1860	68	40,48	31	18,45	32	19,05	37	22,02	168	100
1861–1870	120	67,04	24	13,41	28	15,64	7	3,91	179	100
1871–1880	128	65,64	18	9,23	34	17,44	15	7,69	195	100
1881–1890	141	69,80	17	8,42	28	13,86	16	7,92	202	100
1891–1900	163	70,87	10	4,35	42	18,26	15	6,52	230	100
1901–1910	89	64,03	14	10,07	17	12,23	19	13,67	139	100
1911–1914	44	66,67	4	6,06	7	10,61	11	16,67	66	100
Razem w latach 1851–1914	753	63,87	118	10,01	188	15,95	120	10,18	1179	100

Objaśnienia: l.b.: liczby bezwzględne; K–P: kawaler–panna; K–W: kawaler–wdowa; W–P: wdowiec–panna; W–W: wdowiec–wdowa.

Źródło: jak przy tabeli 1.

Analizując ogólną strukturę małżeństw w Pstrągowej (tab. 3), można dostrzec odzwierciedlenie prawidłowości ujętych w innych parafiach. Na ślubnym kobiercu najczęściej stawały osoby stanu wolnego (ponad 60% wszystkich małżeństw, tj. 753 śluby)⁵⁰. W dalszej kolejności plasowały się ożenki wdowców z pannami – 15,95% (188 ślubów). Rzadziej dochodziło do ślubów wdowców z wdowami, tj. 10,18% (120 ślubów), oraz kawalerów z wdowami – 10,01% (118 ślubów).

W cyklach dziesięcioletnich uwidaczniają się pewne zmiany trendów; wyjątkiem są związki pierwsze, gdyż ich odsetek wzrastał aż do końca lat 90. XIX wieku (przyrost o 30,39%). Spadek prawdopodobnie wynikał z identycznych czynników jak te przytoczone we wcześniejszych rozważaniach. Podobne dane liczbowe wystąpiły w podrzeszowskich miejscowościach (wartość 62,43% dla lat 1831–1880), co świadczy o zbliżonym charakterze tego obszaru. Stopniowo popularność traciły śluby pomiędzy wdowcami a pannami; najszybsze obniżenie wielkości dostrzegamy na początku XX wieku (spadek o 7,65% w stosunku do najwyższej wartości). Kierunek zmian w przypadku kawalerów oraz wdów cechował się systematycznym spadkiem wartości (z wyłączeniem lat 1901–1910, gdy odnotowano jej nieznaczny wzrost). Najdynamiczniejsze zmiany zaobserwowano w związkach powtórnych,

⁵⁰ Uwaga: W powyższym kontekście osobami stanu wolnego nazwano osoby niebędące w związku małżeńskim; pojęciem tym objęto wyłącznie kawalerów i panny zawierające pomiędzy sobą związki pierwsze.

bowiem po gwałtownym zmniejszeniu się udziału z 22,02% do 3,91% doszło do jego nasilenia. W ostatnich latach odsetek ślubów wdowich ustabilizował się na poziomie 16,67% (11 związków).

Wiek nowożeńców

W kontekście badań demograficznych szczególną rolę odgrywał wiek nowożeńców, rzutujący na czas trwania małżeństw. To właśnie związki pierwsze, zawierane przez młode osoby, napędzały dzietność przyszłych rodzin. Seweryn Udziela, etnograf badający zwyczaje mieszkańców powiatu ropczyckiego, pisał: „Skoro chłopcu minie lat dwadzieścia, a dziewczynie szesnaście lub siedemnaście, zaczynają «ojcowie» (rodzice) i krewni myśleć o ich małżeństwie i oglądają się za żoną dla tamtego, a za mężem dla tej”⁵¹.

Poniżej (tab. 4) zebrano średnią wieku liczoną zgodnie ze stanem cywilnym dla wybranych parafii. Podobnie jak poprzednio, tabela ma jedynie wartość poglądową, mającą stanowić pewnego rodzaju odnośnik. Z kolei w tabeli 5 zawarto dane dotyczące wieku małżonków wyznania rzymskokatolickiego w Pstrągowej.

Tabela 4. Średnia wieku według stanu cywilnego w XVII–XX wieku na ziemiach polskich na przykładzie wybranych miejscowości

Parafia	Lata	Kawaler	Panna	Wdowiec	Wdowa
Tychy	1771–1850	26,80	22,80	44,40	36,60
Lubawka	1801–1850	28,20	25,50	46,00	40,40
Płonka Kościelna	1826–1868	25,10	22,90	40,90	36,30
Podrzeszowskie wsie (łącznie Brzezówka, Drabinianka, Jasionka, Krasne, Słocina, Stobierna, Wola Rafałowska, Zaczernie)	1831–1880	26,59	22,84	42,69	35,20
Głogów Małopolski	1874–1918	26,60	22,41	40,28	34,39
Łapy (rolnicy)	1919–1939	26,50	22,60	41,90	34,70

Źródło: Żmijewska, „Ludność parafii tyskiej”, 81–82; Karbowska, „Ludność Lubawki”, 120; Dobrzyński, „Społeczeństwo parafii”, 103–4; Rejman, *Ludność podmiejska*, 149–50; Dobrzyński, „Małżeństwa”, 184–85.

⁵¹ Seweryn Udziela, *Lud polski w powiecie ropczyckim w Galicyi* (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1892), 81.

Tabela 5. Struktura wieku nowożeńców w Pstrągowej w latach 1851–1914

Przedział wieku	Mężczyźni					
	ogółem		kawalerowie		wdowcy	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
1	2	3	4	5	6	7
–14	–	–	–	–	–	–
15–19	8	0,68	8	0,92	–	–
20–24	329	27,91	329	37,77	–	–
25–29	438	37,15	415	47,65	23	7,47
30–34	122	10,35	83	9,53	40	12,99
35–39	76	6,45	27	3,10	48	15,58
40–44	46	3,90	4	0,46	42	13,64
45–49	38	3,22	3	0,34	35	11,36
50–54	39	3,31	1	0,11	38	12,34
55–59	26	2,21	–	–	26	8,44
60–64	28	2,37	–	–	28	9,09
65–69	13	1,10	–	–	13	4,22
70–74	8	0,68	–	–	8	2,60
75–79	4	0,34	–	–	4	1,30
80–	2	0,17	–	–	2	0,65
Brak	2	0,17	1	0,11	1	0,32
Razem	1179	100	871	100	308	100
Przedział wieku	Kobiety					
	ogółem		panny		wdowy	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
–14	3	0,25	3	0,32	–	–
15–19	239	20,27	239	25,40	–	–
20–24	434	36,81	424	45,06	10	4,20
25–29	202	17,13	172	18,28	30	12,61
30–34	97	8,23	59	6,27	38	15,97
35–39	63	5,34	19	2,02	44	18,49
40–44	57	4,83	17	1,81	40	16,81
45–49	39	3,31	4	0,43	35	14,71
50–54	22	1,87	2	0,21	20	8,40
55–59	12	1,02	2	0,21	10	4,20
60–64	8	0,68	–	–	8	3,36

1	2	3	4	5	6	7
65–69	2	0,17	–	–	2	0,84
70–74	–	–	–	–	–	–
75–79	–	–	–	–	–	–
80–	–	–	–	–	–	–
Brak	1	0,08	–	–	1	0,42
Razem	1179	100	941	100	238	100

Źródło: jak przy tabeli 1.

Średni wiek nowożeńca w Pstrągowej w latach 1851–1914 wyniósł 31,27 lat, wskazując na zjawisko opóźniania małżeństw (tab. 5). Dodatkowo relatywnie późny wiek zawierania związku potwierdził funkcjonującą w literaturze tezę o zachodnim modelu rodziny⁵². Wielkość ulegała zmianom na przestrzeni lat. Średnia początkowo osiągnęła 33,69 lat, następnie spadła o 3,89 lat. Od 1871 roku odnotowano wzrost, ostatecznie stabilizujący się na poziomie 33,15 lat. Analogicznie kształtowała się wartość obliczona łącznie dla panien oraz wdów – przeciętnie było to 26,43 lat. Podobnie jak w przypadku mężczyzn, wiek kobiety obniżał się. W latach 1871–1880 dziewczyna brała ślub, mając 25,59 lat, zaś dwadzieścia lat później w wieku 24,41 lat. W okresie schyłkowym średnia wyniosła 26,56 lat (spadek o 2,58 lat w porównaniu do wartości początkowej). Dla obu płci wartość końcowa nie powróciła do swej wartości początkowej, jednakże w dalszym ciągu średnia była do siebie zbliżona.

Tabela 6. Wiek nowożeńców w Pstrągowej w latach 1851–1914

Stan cywilny	Wiek	1851–1860	1861–1870	1871–1880	1881–1890	1891–1900	1901–1910	1911–1914	Ogółem w latach 1851– 1914
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kawaler	śr.	27,08	26,53	26,07	25,32	25,61	26,07	26,54	26,06
	min.	18	19	20	22	22	22	22	18
	max.	47	44	53	46	39	46	43	53
Panna	śr.	23,55	23,2	22,82	23,83	22,68	23,07	22,49	23,12
	min.	15	15	14	15	14	16	14	14
	max.	50	44	58	49	40	57	40	58

⁵² Irena Gieysztorowa, „Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych. Zarys problematyki”. W *Spółeczeństwo staropolskie*, red. Andrzej Wyczański t. 2 (PWN, 1979), 166.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	śr.	43,17	43,29	43,18	50,91	42,75	55,23	50,78	46,04
Wdowiec	min.	27	26	25	30	27	29	27	25
	max.	79	73	70	78	66	80	73	80
	śr.	37,37	37,81	39,59	40,82	38,64	45,06	40,4	39,6
Wdowa	min.	22	23	21	26	22	21	20	20
	max.	58	50	64	64	51	69	59	69

Uwaga: Nie uwzględniono trzech metryk – brak podanego wieku (lata 1875, 1903, 1908).

Źródło: jak przy tabeli 1.

W latach 1851–1914 kawaler liczył przeważnie 26,06 lat (tab. 6). Sama średnia podlegała niewielkim fluktuacjom, mieszczącym się w obrębie jednego roku. Ostatecznie odnotowano spadek o 0,54 lat w stosunku do wielkości początkowej. Kawalerowie najchętniej żenili się w wieku 20–24 lat (37,77%) oraz 25–29 lat (47,65%), a tendencja ta stanowiła ponad 85% wszystkich 871 kawalerów⁵³. Małą popularnością cieszyły się wczesne ożenki, gdyż odnotowano zaledwie dwóch osiemnastolatków oraz sześciu dziewiętnastolatków⁵⁴. Po 1864 roku śluby poniżej 20. roku życia nie wystąpiły; sam minimalny wiek systematycznie wzrastał, osiągając 22 lata⁵⁵. Małżeństwa w przedziale wiekowym 30–34 wyniosły 9,53%.

⁵³ Warto wspomnieć o różnicy w wieku pomiędzy kawalerami a pannami oraz kawalerami a wdowami. W pierwszym wypadku różnica w wieku wynosiła przeważnie od 1 do 4 lat lub od 5 do 10 lat, co stanowiło łącznie 86,05% tego rodzaju ożenków. Rzadko w związku pierwszym różnica osiągała ponad 15 lat (2,26%). W 46 przypadkach para młoda była rówieśnikami. Podobny stosunek odnotowano dla kawalerów i wdów, gdyż różnica do 10 lat oscylowała na poziomie 65,81%. Jedynie pięć par było w identycznym wieku.

⁵⁴ Pierwszym osiemnastolatkiem na ślubnym kobiercu był Feliks Nieroda (syn Wojciecha i Salomei Saneckiej), który 20 listopada 1854 roku pojął za żonę 17-letnią córkę zagrodników Mariannę Adam (rodzicami byli Tomasz i Jadwiga Tobiasz). Drugi taki związek zawarto 18 stycznia 1858 roku przez Wojciecha Dobka (syn Jana i Katarzyny Głowackiej) z Marianną Dziedzic (dziecko zagrodnika Wawrzyńca i Katarzyny Wajdy). W wieku dziewiętnastu lat żenili się Piotr Góral, Jan Nieroda, Jan Dziedzic, Wojciech Urban, Franciszek Styba oraz Jan Pella. Ich żonami zostały odpowiednio: Jadwiga Fąfara, Anna Dobek, Agata Goleś Pytko, Agnieszka Dziedzic, Katarzyna Rzeźnikiewicz i Marianna Wałach. Średnia ich wieku wyniosła 20,5 lat. Odnotowano jedną kobietę, która przedwcześnie została wdową (podczas ponownego ożenku liczyła 22 lata). Wszyscy mężczyźni byli zagrodnikami.

⁵⁵ Zawarcie małżeństwa w młodym wieku nie było łatwe, gdyż pełnoletność uzyskiwano wraz z ukończeniem 24. roku życia. Powszechnie uważano, że osoby młodsze, podobnie jak jednostki niedołążne i obłąkane, nie potrafiły zrozumieć idei przyświecającej sakramentowi. Do tej kategorii kwalifikowano dzieci do 7. roku życia (prawo kościelne) lub 14. roku życia (prawo cywilne). Prawo austriackie, surowsze od kanonicznego, wyodrębniło wiek małoletni na 14–24 lata, zob. Bolesław Ulanowski, *Prawo małżeńskie kościelne z uwzględnieniem prawa austriackiego* (Wydawnictwo Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1913), 166–68.

Najczęściej wybranką zostawała panna młodsza od swego współmałżonka⁵⁶. Dla związków zawieranych w wieku 35–39 lat wartość osiągnęła jedynie 3,10%, zaś mężczyźni decydowali się w równym stopniu na panny i wdowy⁵⁷. Związki pierwsze po ukończeniu 39. roku życia stanowiły rzadkość, gdyż starokawalerstwo, podobnie jak staropanieństwo, traktowano jako stan, którego należy unikać⁵⁸. W Pstrągowej odsetek ten wyniósł niecały procent i dotyczył 8 mężczyzn. Z racji ich starszego wieku, wbrew intuicyjnym przypuszczeniom, wybranką rzadko zostawała rówieśniczka w stanie wdowim. Wszyscy kawalerowie wybrali pannę w przedziale wiekowym 17–58 lat; różnica wieku wahała się z reguły od 4 do 26 lat⁵⁹. Wartość maksymalna nie obrała stałej tendencji – jednym razem notowała wzrost, zaś innym spadek. Jej maksimum dostrzeżono w latach 1871–1880. Wówczas 53-letni mężczyzna pochodzący z Tyczyna (miejscowość obok Rzeszowa) ożenił się ze starszą o pięć lat panną⁶⁰.

Średnia liczona dla panien, niższa od kawalerów z racji wcześniejszego wstępowania w związek małżeński, wyniosła 23,12 lat. Podobnie jak w poprzednio analizowanych sytuacjach, średnia początkowo ulegała obniżeniu z 23,55 do 22,82 lat. Niewielki spadek i późniejsze drobne wahania oznaczały, że społeczność wiejska

⁵⁶ Odsetek ślubów kawalerów z pannami wyniósł 75,61% (62 panny), zaś z wdowami 24,39% (20 wdów). Kobieta wstępująca w pierwszy związek miała najczęściej 15–19 lat (25,81%) oraz 20–24 lata (37,09%). Najrzadziej kawaler decydował się na starsze kobiety (jeden przypadek dla wieku 40–44 lata). Z kolei wiek wdów był bardziej rozbudowany i mieścił się w granicach 20–49 lat.

⁵⁷ Odpowiednio 51,85% i 48,15%. Panna przeważnie liczyła 20–24 lata, zaś wdowa 35–39 lat.

⁵⁸ W chłopskiej kulturze tradycyjnej nie było miejsca dla samotności. Społeczna funkcja rodziny piętnowała ludzi samotnych, zaś system bezwzględnie obowiązywał do małżeństwa. Do zawarcia związku wręcz przymuszała opinia publiczna, która bez skrupułów ośmieszała starych kawalerów i stare panny. Uchylenie się od ożenku społecznie piętnowano; sprzeciw względem woli krewniaczo-sąsiedzkiej traktowano jako burzenie ustalonego ładu. Taka jednostka traciła prestiż, ostatecznie stając się ofiarą ostracyzmu społecznego. Ludzie niezamężni i nieżonaci nie pasowali do istniejącej rzeczywistości, mieli status odmieńców, często nawet nadawano im piętno „wariatów”. Kobiety niezamężne i mężczyźni beżenni nie mogli być gospodarzami. Stara panna często musiała rzekać się swych gospodarskich przywilejów na rzecz najbliższej rodziny: brata lub siostry. Później była zależna od bratowej, szwagra, bratanicy, siostrzenicy i innych krewnych lub powinowatych. Rzadko kiedy gospodarowała sama, nawet wówczas, gdy prawo własności dotyczyło jej bezpośrednio. Obyczaj, sięgający czasów staropolskich, nakazywał bezwzględne podporządkowanie, gdyż panowało wówczas powszechne przekonanie, że ludzie stanu wolnego, jako ułomni fizycznie i zmarginalizowani, nie mogą pełnić zwyczajowych obowiązków rolnika. Zob. Bartłomiej Gapiński, „Samotność w tradycyjnej społeczności wiejskiej. Rozważania na przykładzie materiałów etnograficznych z drugiej połowy XIX i XX wieku”, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 69–70 (2019–2020): 148–50.

⁵⁹ Największa różnica wystąpiła między 43-letnim Janem Górką a 17-letnią Rozalią Dudek. Ślub odbył się 8 lutego 1912 r.

⁶⁰ Chodzi o Tomasza Belcera, nieślubnego syna Zofii, zajmującego się szewstwem. Jego wybranką została Marianna Tobiasz (córka Marcina i Marianny Jamróg). Na datę ślubu wybrano 26 listopada 1873 r.

pozostawała wierna obowiązującym tradycjom. Ożenki z niepełnoletnimi kobietami cieszyły się niesłabnącą popularnością; potwierdza to wartość minimalna. Statystycznie co czwarta dziewczyna w wieku 14–19 lat zostawała panną młodą (25,72%). Dostrzeżono małżeństwa trzech czternastolatek, które wydano za kawalerów liczących średnio 24,3 lata⁶¹. Za mąż wyszło również jedenaście piętnastolatek, zawierających przeważnie związek pierwszy (średnia dla kawalerów – 24,8 lat). Jedynie jedna panna wzięła ślub z 37-letnim wdowcem⁶². Prawie połowa z nich zawierała sakrament w wieku 20–24 lat (45,06%). W nieznacznie późniejszym wieku, tj. 25–29 lat, na ołtarzu stawało 18,28% kobiet. Ostatnim momentem do zamążpójścia był wiek 30–34 lata (6,27%). Kobiety po 34. roku życia, chcąc przestać być obiektem szykan, także poszukiwały małżonka, jednak ich liczba nie przekroczyła 5%. Najrzadziej na ślubnym kobiercu stawały niewiasty mające powyżej 45 lat, decydujące się w większości na wdowca w zbliżonym wieku (średnia dla wdowców wyniosła 48,83 lat). Największa różnica osiągnęła 25 lat⁶³. Wielkość maksymalna wystąpiła w identycznym czasie jak u kawalerów, gdyż najstarszy kawaler związał się z najstarszą 58-letnią panną.

Na kartach ksiąg figurowało 308 wdowców, w średnim wieku 46,03 lat⁶⁴. Średnia ta w wyznaczonych dziesięcioleciach ulegała niewielkim wahaniom, wzrastając szczególnie w latach 1881–1890 oraz 1901–1910. Intensyfikacja wartości aż o 12,06 lat (w stosunku do pierwszego dziesięciolecia), stabilizującej się na poziomie 55,23 lat, świadczyła o dwóch zachodzących procesach. Po pierwsze – o poprawie warunków higienicznych i bytowych, przekładających się na wydłużanie czasu trwania życia. Po drugie – o trwającej migracji, objawiającej się spadkiem ślubów pomiędzy kawalerami a pannami w wieku 20–34 lat, co mogło skutkować przyrostem średniej dla wdowców. Interpretując dane poświęcone strukturze stanu cywilnego, uwidacznia się mocno rozbudowana rozpiętość wiekowa, czasami rozkładająca się równomiernie. Podobny udział procentowy odnotowano dla następujących przedziałów wiekowych: 30–34 lat, 40–44 lat oraz 50–54 lat (wartości z rzędu 11,36–13,64%). Ponowny ślub zawierano najczęściej w wieku

⁶¹ Pierwszą odnotowaną czternastolatką była Petronela Dobek. Dziewczyna 30 stycznia 1872 r. wyszła za mąż za 24-letniego Wincentego Wałacha (syn Józefa i Tekli Przygody). Dnia 25 listopada 1896 r. przysięgę przed obliczem Boga złożyli Karolina Urban oraz Józef Mliczek. Ostatnia para biorąca tak wczesny ślub stanęła przed ołtarzem rok przed wybuchem wielkiej wojny. Była to Józefa Stec oraz Stanisław Barlik (27 listopada 1913 r.).

⁶² Związek zawarto między 15-letnią Ewą Gąterską (kmięcia córka Jana i Marianny Głowackiej) a 37-letnim Szymonem Pałuckim (wysłużony żołnierz; zagrodnik).

⁶³ Ślub Marianny Dobek (47 lat) z komornikiem Wojciechem Fąfara (22 lata).

⁶⁴ Różnica wieku między wdowcami a pannami koncentrowała się w przedziale powyżej 15 lat (53,19%). Podobne wielkości wystąpiły dla różnicy 1–4 lat oraz 11–14 lat. Związki z różnicą 5–10 lat wyniosły 19,15%. W przypadku wdów największy odsetek mieścił się w granicach od 5 do 10 lat – 37,61%. Zbliżone wartości pojawiły się dla różnicy 1–4 lat i powyżej 15 lat (odpowiednio 20,51% i 23,08%). W dwóch przypadkach wdowiec i wdowa byli rówieśnikami.

35–59 lat (15,58%). W dwóch przypadkach wdowcami zostali dwaj 25-letni mężczyźni, którzy zawarli powtórny związek sakramentalny z rówieśniczkami⁶⁵. Wiek minimalny oscylował między 25 a 30 lat. Odsetek wdowców po 50. roku osiągnął 38,64%. Zdecydowanie rzadziej na powtórny ożenek decydowali się mężczyźni po ukończeniu 74. roku życia (dwa małżeństwa z panną mającą 40 lat; cztery z wdowami o średniej wieku 62,0 lat)⁶⁶. Wartość maksymalna wystąpiła w latach 1901–1910, kiedy to w 1909 roku 80-letni wdowiec dwa razy stanął na ślubnym kobiercu. W Pstrągowej był to swoisty ewenement, gdyż był to jedyny ślub w tak podeszłym wieku⁶⁷.

Średnia wieku liczona dla 238 wdów osiągnęła 39,60 lat; w porównaniu do wdowców była niższa o ponad sześć lat. Podobnie jak w poprzednio rozpatrywanej sytuacji, średnia wzrastała, osiągając najwyższy poziom w latach 1901–1910 (45,06 lat). Możliwość straty męża na każdym etapie życia sprawiała, że rozpiętość wiekowa cechowała się sporym rozrzutem. Najwięcej ponownych ożenków odnotowano w grupie wiekowej 35–39 oraz 40–44 lat (35,29%). Zbliżone wartości wystąpiły dla dwóch grup wiekowych (30–34 lat; 45–49 lat). Wdowami zostawały także kobiety do 25. roku życia, co najlepiej obrazuje wiek minimalny. Dziesięć najmłodszych dziewcząt, nie osiągnąwszy pełnoletności, ponownie zawarło związki małżeńskie; najczęściej z kawalerem mającym około 25 lat. Dwie wydano za starszego wdowca, gdzie różnica średnio wyniosła 17,5 lat. Do 49. roku życia 82,77% wdów wychodziło powtórnie za mąż. W późniejszym wieku odnotowano zaledwie 40 kobiet, z czego dziesięć z nich wzięło ślub powyżej 60. roku życia, wybierając wdowca w przedziale 52–80 lat. Wiek maksymalny przypadł na lata 1901–1910, kiedy 69-letnia wdowa wyszła za najstarszego wdowca w gromadzie (wspomniany wyżej 80-latek)⁶⁸.

⁶⁵ Byli to Feliks Sawicki oraz Franciszek Dziedzic. Pierwszy, tytułowany szlachetnym dziedziem części Pstrągowej, wyszedł za 25-letnią Wiktorię Strzępek, pochodzącą z rodziny kmiecej (ślub 17 listopada 1875 r., trzy lata po pierwszym małżeństwie z Agatą Stawarz). Drugi poślubił 24-letnią Reginę Stawarz, córkę zagrodnika Andrzeja i Marianny Kidackiej. Ceremonia odbyła się 29 stycznia 1880 r., niecałe dwa lata po ożenku z pierwszą żoną – Zofią Środoń z Nowej Wsi.

⁶⁶ Jan Świętek opisał stosunek mieszkańców wsi do zawarcia ponownego związku małżeńskiego w starszym wieku: „Mężczyzna (wdowiec), któremu dobiega sześćdziesiąty rok życia, a kobieta (wdowa) w wieku od pięćdziesiątego do sześćdziesiątego roku i nawet wcześniej, zwłaszcza, jeżeli z pierwszego ich małżeństwa pozostały dzieci dorosłe, nie powinni już wstępować w powtórne związki małżeńskie. Jeżeli osoby w tym wieku zawierają związki ślubne, przyganiają im: »W starym piecu widać jeszcze dobrze diabli palą«” – Świętek, *Zwyczaje*, 50.

⁶⁷ Najstarszym wdowcem biorącym ślub był 80-letni Michał Wałach. W ciągu swego życia pięciokrotnie stawał na ślubnym kobiercu (po raz pierwszy w wieku 30 lat; tyle samo lat miała jego pierwsza żona). Małżeństwa zawierał w 1859, 1877, 1905 oraz 1909 r. (dwa razy). Dwie pierwsze wybranki, już po śmierci jego żony, były pannami w starszym wieku (39 oraz 40 lat), zaś ostatnie wdowami (Zofia Drozd Strzemecka i Katarzyna Łacka Malita). Małżeństwa z 1909 r. dzielił okres sześciu miesięcy.

⁶⁸ Była to wspomniana Katarzyna Łacka, która w ciągu swego życia miała trzech mężów. Pierwszym był 23-letni zagrodnik Tomasz Moskwa, Katarzyna liczyła wówczas 22 lata (ślub z 4 października 1864 r.). Dwadzieścia trzy lata później wyszła za 63-letniego komornika Józefa Malitę (11 sierpnia 1887). Ostatnim mężem 69-letniej kobiety został Michał Wałach.

Sezonowość małżeństw

Sezonowość małżeństw stanowi podstawową wartość uzyskiwaną podczas analizowania ksiąg metrykalnych. Pozwala na poznanie lokalnej mody i obyczajowości, ściśle powiązanej z zarządzeniami kościelnymi oraz z uwarunkowaniami gospodarczymi⁶⁹.

Dotychczasowe badania potwierdzają, że na sezonowość oddziaływało kilka powiązanych ze sobą czynników. Decydującą rolę odgrywał kalendarz kościelny oraz prawo kanoniczne zabraniające zawierania małżeństw od pierwszej niedzieli adwentu do świąt Bożego Narodzenia oraz od środy popielcowej do Niedzieli Wielkanocnej włącznie⁷⁰. W wyjątkowych sytuacjach ksiądz mógł zezwolić na udzielenie sakramentu w zabronionym czasie, jednakże nakazywał młodym, by ci wstrzymali się od zbytnej okazałości i świętowania⁷¹. Drugim istotnym aspektem był czynnik ekonomiczny. W okresie wiosenno-letnim chłop musiał przygotować ziemię pod przyszłe uprawy, rozpoczynając prace po wspomnieniu św. Józefa (m.in. orka, siew zbóż jarych, bronowanie), z kolei po św. Jerzym sadił ziemniaki. Dodatkowo czas przednówka zmuszał do przełożenia ożenku do momentu zgromadzenia zapasów. Miesiące letnie zagospodarowano na sianokosy, a także żniwa. Dopiero po ich zakończeniu, mając już żywność i gotówkę na utrzymanie przyszłej rodziny, decydowano się na ślub wypadający z reguły w okresie

⁶⁹ Tematyka sezonowości cieszy się powszechnym zainteresowaniem badaczy. Poruszali ją m.in.: Janina Kowalczyk, „Wartość źródłowa metryk parafii Serniki (pow. Lubartów) z lat 1697–1865”, *PDP* 3 (1969): 89; Bohdan Puczyński, „Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII wieku. Część II”, *PDP* 5 (1972): 28; Klotzke, „Ludność obwodu”, 77–79; Kukło, „Próba analizy”, 108–10; Anna Siłuch, „Rejestracja metrykalna ślubów w parafii Ostrów Mazowiecka w XVII w.”, *PDP* 14 (1983): 88; Krystyna Górna, „Analiza demograficzna metryk dolnośląskiej parafii Rzaśnik z lat 1794–1874”, *PDP* 17 (1986): 188; Pasieka, „Śluby”, 41–44; Karbowska, „Ludność Lubawki”, 110; Czop, „Ruch naturalny”, 106–8; Marek Górny, „Ruch naturalny ludności Tarnowskich Gór w latach 1801–1870”, *Studia i Materiały z Dziejów Śląska* 13 (1983): 28; Rejman, *Ludność podmiejska*, 160–163; Janina Gawrysiakowa, „Praktyki religijne w XIX w. (na podstawie metryk parafii Rudka, powiat Bielski Podlaski)”, *Roczniki Humanistyczne* 18, z. 2 (1970): 95–96; Żmijewska, „Ludność parafii tyskiej”, 60–65; Jakub Dobrzyński, „Małżeństwa w parafii Łapy w latach 1919–1939”, *PDP* 45 (2023): 187–89, <https://doi.org/10.18276/pdp.2023.45-07>; Dobrzyński, „Społeczeństwo parafii”, 97–99; Łukasz Kozłowski, „Zawieranie małżeństw na przedmieściu Szczecina w świetle akt stanu cywilnego z obwodu USC Gumieńce w latach 1875–1906. Część I. Roczne liczby małżeństw i sezonowość małżeństw”, *PDP* 37 (2015): 139–44, <https://doi.org/10.18276/pdp.2015.3.37-04>; Sabina Rejman, „Śluby w okolicach Rzeszowa w okresie przedautonomicznym na podstawie ksiąg metrykalnych”, *Prace Historyczno-Archiwalne* 7 (1999): 91–96; Agnieszka Zielińska, „Śluby w parafiach katolickich w XIX wieku: z zagadnień demograficznych Torunia”, *Czasy Nowożytne* 21 (2008): 59–63.

⁷⁰ Według Piaseckiego śluby zawierane w tym okresie były skutkiem widocznej ciąży, zob. Edmund Piasecki, *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII–XX wieku. Studium demograficzne* (PWN, 1990), 106.

⁷¹ Franciszek Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2 (Nakładem Księży Misjonarzy, 1924), 125.

zimowym (niewiele prac, więcej czasu wolnego przeznaczanego na zabawy). Decyzję ostatecznie podejmowali sami zainteresowani, kierując się własną wolą lub sugestią duchownego.

Powyższe ograniczenia wynikające z czynników religijnych, gospodarczych i zwyczajowych sprawiały, że najwięcej małżeństw zawierano przeważnie w miesiącach jesiennych oraz zimowych. Zjawisko to niejako potwierdzało agrarny charakter społeczeństw, żyjących zgodnie z cyklem zmian w przyrodzie. Jednakże dotychczasowe badania nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, czy rozkład ślubów zależał od wiejskiego czy miejskiego charakteru; w głównej mierze decydowała lokalna specyfika⁷². Przykładowo w nie zawsze popularnym maju mieszkańcy parafii opolskiej chętnie stawali na ślubnym kobiercu, co tłumaczono konsekwencją niskich cen artykułów rolnych oraz niewielkiego wpływu przednówka⁷³. Podobna tendencja wystąpiła w Tarnowskich Górach – zarówno u katolików, jak i ewangelików, gdzie dopatrzono się próby zrekompensowania liczby ślubów po sześciotygodniowym zakazie ich zawierania⁷⁴. Z kolei w społeczeństwach typowo wiejskich unikano tego miesiąca, gdyż panowało przekonanie o jego feralności. Powiadano: „W maju ślub, wczesny grób”, „Ślub w maju, śmierć na skraju” czy „Ślub majowy – grób gotowy”⁷⁵.

Tabela 7. Podział ślubów na wiosenno-letnie oraz jesienno-zimowe w Pstrągowej w latach 1851–1914

Miesiące	Liczby bezwzględne	Procentowe udziały
IV–IX	321	27,23
X–III	858	72,77
Razem	1179	100,00

Źródło: jak przy tabeli 1.

Obowiązująca cykliczność doprowadziła do podziału roku na dwa wyraźne okresy – od kwietnia do września oraz od października do marca (tab. 7). W Pstrągowej najwięcej małżeństw zawierano w miesiącach jesienno-zimowych (72,77%), zaś w wiosenno-letnich jedynie 27,23%. Wartość ta, wskazująca na charakter wspólnoty, świadczyła o niskim poziomie materialnym oraz o silnie rolniczym obliczu badanej społeczności.

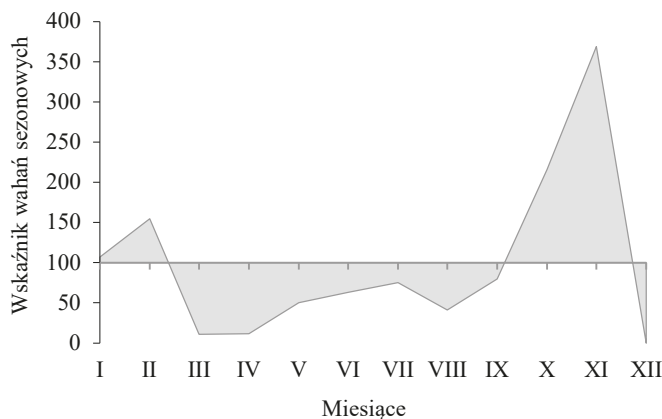
⁷² Rejman, *Ludność podmiejska*, 161.

⁷³ Pasieka, „Śluby”, 44.

⁷⁴ Górny, „Ruch naturalny”, 28.

⁷⁵ Anna Drożdż, „Zachowania magiczne, wróżby i prognostyki podczas wstępnych etapów wesela wiejskiego (w oparciu o materiały polskiego atlasu etnograficznego)”, *Lud* 92 (2008): 210.

Wykres 4. Sezonowy rozkład ślubów w Pstrągowej w latach 1851–1914

Źródło: jak przy wykresie 2.

„Krzywa” przedstawiona na wykresie 4 doskonale obrazuje poruszoną wcześniej problematykę podziału roku na dwa okresy. Szczyt małżeństw przypadł na październik (18,32%) i listopad (31,30%). Śluby w okresie karnawału także cieszyły się sporym zainteresowaniem (22,2%), aczkolwiek nie aż tak dużym jak związki listopadowe. Rzadziej decydowano się na wrzesień, który wybierali kawalerowie żeniący się z pannami⁷⁶. Miesiące letnie nie były zbyt popularne, gdyż ich wartość mieściła się w granicach 5,34–6,36%⁷⁷. Z kolei w maju odnotowano 50 związków, z czego 40% stanowiły ożenki między wdowcami a pannami. Na związki pierwsze przypadło 30%, co może świadczyć o kompensowaniu braku małżeństw z okresu od środy popielcowej do Niedzieli Wielkanocnej⁷⁸. Podobne natężenie uwidoczniło się dla sierpnia, chętnie obieranego przez osoby ponownie przyjmujące sakrament⁷⁹. Przestrzeganie kalendarza liturgicznego przesądziło

⁷⁶ We wrześniu odnotowano 80 ślubów, z czego 50 z nich stanowiły związki między pannami a kawalerami. Na ten miesiąc zdecydowało się 14 par wdowiec–panna. Pozostała reszta ożenków przypadła po równo na małżeństwa między kawalerami a wdowami oraz wdowcami a wdowami.

⁷⁷ W lipcu oraz czerwcu większość małżeństw przypadała na związki kawalerów z pannami (odpowiednio 31 i 30 par). Na drugiej pozycji uplasowały się śluby wdowców z pannami (11 i 18 par). Z podobnym natężeniem żenili się wdowcy z wdowami. Najmniejszą liczbę stanowiły związki między kawalerami a wdowami (11 i 3 pary).

⁷⁸ Kolejne 24% przypadło na związki powtarne dla obu małżonków.

⁷⁹ Związki między wdowcami a pannami oraz wdowcami a wdowami wyniosły łącznie 60,97%.

o niskim odsetku związków marcowych i kwietniowych (łącznie 23)⁸⁰. Przez cały badany okres nie zarejestrowano ślubu w grudniu⁸¹.

Tabela 8. Sezonowość małżeństw w Pstrągowej w latach 1851–1914
(w poszczególnych dziesięcioleciach)

Miesiąc	Liczba	Lata							Ogółem w latach 1851–1914
		1851–1860	1861–1870	1871–1880	1881–1890	1891–1900	1901–1910	1911–1914	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I	l.b.	25	20	22	11	9	11	9	107
	%	14,88	11,17	11,28	5,45	3,91	7,91	13,64	9,08
II	l.b.	12	21	28	34	32	21	7	155
	%	7,14	11,73	14,36	16,83	13,91	15,11	10,61	13,15
III	l.b.	1	2	–	7	–	1	–	11
	%	0,60	1,12	–	3,47	–	0,72	–	0,93
IV	l.b.	3	2	3	–	2	2	–	12
	%	1,79	1,12	1,54	–	0,87	1,44	–	1,02
V	l.b.	13	7	8	8	7	4	3	50
	%	7,74	3,91	4,10	3,96	3,04	2,88	4,55	4,24
VI	l.b.	9	7	7	12	11	7	10	63
	%	5,36	3,91	3,59	5,94	4,78	5,04	15,15	5,34
VII	l.b.	6	8	13	10	16	13	9	75
	%	3,57	4,47	6,67	4,95	6,96	9,35	13,64	6,36
VIII	l.b.	7	5	2	8	14	4	1	41
	%	4,17	2,79	1,03	3,96	6,09	2,88	1,52	3,48
IX	l.b.	6	10	10	24	21	8	1	80
	%	3,57	5,59	5,13	11,88	9,13	5,76	1,52	6,79
X	l.b.	32	26	43	36	41	29	9	216
	%	19,05	14,53	22,05	17,82	17,83	20,86	13,64	18,32

⁸⁰ Warto wspomnieć o osobach niezajmujących się rolnictwem w podlaskiej parafii Łapy. Wśród tej kategorii ludności rozkład sezonowości nie był tak wyraźny, co wynikało z równomiernego rozłożenia pracy. Popularnością cieszył się luty czy wrzesień, a także początek grudnia, zob. Dobrzyński, „Małżeństwa”, 188.

⁸¹ Czasami odnotowywano śluby w grudniu, np. w podrzeszowskich wsiach odbyły się trzy śluby w tym miesiącu: dwa w Drabiniance (1792 r.) oraz jeden w Krasnem (1793 r.), zob. Sabina Rejman, „Śluby w okolicach Rzeszowa w okresie przedautonomicznym na podstawie ksiąg metrykalnych”, *Prace Historyczno-Archiwalne* 7 (1999): 92.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
XI	l.b.	54	71	59	52	77	39	17	369
	%	32,14	39,66	30,26	25,74	33,48	28,06	25,76	31,30
XII	l.b.	—	—	—	—	—	—	—	—
	%	—	—	—	—	—	—	—	—
Razem	l.b.	168	179	195	202	230	139	66	1179
	%	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: jak przy tabeli 1.

Podobnie jak w całościowym zestawieniu, małżeństwa najchętniej zawierano w okresie jesienno-zimowym (tab. 8). Popularność stycznia spadała, zaś lutego wzrastała (do 1910 r.). Odsetek ślubów marcowych i kwietniowych, zależnych od święta Wielkanocy, utrzymał się na niskim poziomie. Nieznacznie wzrosła liczba ożeń czerwcowych, a przez pewien czas także lipcowych oraz sierpniowych. Niezmiennie utrzymywała się silna dominacja października i listopada. W ujęciu zbiorczym uwidocznił się schematyzm, cechujący się niewielkimi zmianami. Całkowite oddanie się tradycji w połączeniu z agrarnym trybem życia przesądziło o braku możliwości modernizowania sezonowości. Nie pozwalały na to niezmiennie czynniki, od których włościanin był zależny.

Inaczej kształtowała się sezonowość tygodniowa, stanowiąca istotny wskaźnik w badaniach demograficznych⁸². W przeszłości wesela chłopskie trwały przez kilka dni, dlatego też skrupulatnie planowano, na jaki dzień przypadnie rozpoczęcie zabawy. Analizy prowadzone nad rozkładem ślubów w ciągu tygodnia dowiodły większych różnic niż podobieństw regionalnych i społecznych. Wybór dnia w większym stopniu zależał od obyczajów i panujących tradycji niż przepisów kościelnych czy warunków gospodarczych⁸³.

Niezależnie od zamieszkiwanego regionu, unikano zawierania związków w postny piątek, poświęcony wspomnieniu Męki Pańskiej. Pamiętając o przenoszeniu uroczystości na kolejne dni, wybór soboty oznaczał krótki czas świętowania⁸⁴. Dodatkowo zabawa musiała być skromna i powściągliwa, żeby nie kolidowała

⁸² Tematykę tę poruszali: Kukło, „Próba analizy”, 111; Siłuch, „Rejestracja metrykalna”, 89; Górna, „Analiza demograficzna”, 189; Pasięka, „Śluby”, 47–48; Karbowska, „Ludność Lubawki”, 114–16; Czop, „Ruch naturalny”, 108–9; Rejman, *Ludność podmiejska*, 163–65; Gawrysiakowa, „Praktyki religijne”, 96; Żmijewska, „Ludność parafii tyskiej”, 65; Dobrzyński, „Małżeństwa”, 188; Dobrzyński, „Społeczeństwo parafii”, 99–100; Kozłowski, „Zawieranie małżeństw”, 144–45; Zielińska, „Śluby w parafiach”, 62–64.

⁸³ Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej*, 300.

⁸⁴ Sobota była ulubionym dniem wśród kolejarzy, ślusarzy, tokarzy i innych pracowników związanych z przemysłem kolejarskim. W łąskich zakładach naprawczych niedziela była jedynym dniem wolnym od pracy, stąd wesele nie kolidowało z obowiązkami, zob. Dobrzyński, „Małżeństwa”, 188.

z powagą niedzieli. Podobnie odnoszono się do czwartku, ograniczonego przez pokutny piątek⁸⁵. Niechętnie ustosunkowywano się do wyboru środkowych dni tygodnia, jak środa czy czwartek. Do wyboru pozostawały jedynie trzy dni – niedziela, poniedziałek lub wtorek. W niektórych rejonach preferowano niedzielę, aby podkreślić jej uroczysty charakter, zaś w innych unikano⁸⁶. Odrzucenie niedzieli argumentowano zakłócaniem niedzielnego porządku nabożeństw kościelnych i odciągania gości od obowiązkowego uczestnictwa we mszy świętej⁸⁷. W powiecie ropczyckim najczęściej wybierano poniedziałek i wtorek, umożliwiające długie fetowanie⁸⁸.

Tabela 9. Rozkład tygodniowy zawieranych małżeństw w Pstrągowej w latach 1851–1914

Dzień tygodnia	Liczba	Lata							Ogółem w latach 1851–1914
		1851–1860	1861–1870	1871–1880	1881–1890	1891–1900	1901–1910	1911–1914	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Poniedziałek	l.b.	92	63	14	16	10	7	2	204
	%	54,76	35,20	7,18	7,92	4,35	5,04	3,03	17,30
Wtorek	l.b.	19	18	22	20	21	18	1	119
	%	11,31	10,06	11,28	9,90	9,13	12,95	1,52	10,09
Środa	l.b.	21	65	132	151	185	101	6	661
	%	12,50	36,31	67,69	74,75	80,43	72,66	9,09	56,06
Czwartek	l.b.	16	20	18	11	12	6	56	139
	%	9,52	11,17	9,23	5,45	5,22	4,32	84,85	11,79

⁸⁵ W USC Gumieńce najpopularniejszym dniem był czwartek (144 związków), najmniej niedziela – urząd tego dnia był zamknięty, zob. Kozłowski, „Zawieranie małżeństw”, 144.

⁸⁶ Niedzielę preferowano w parafii opolskiej, junczewskiej oraz w Płonce Kościelnej. W Toruniu również wybierano niedzielę jako dzień ślubu. Pasięka, „Śluby”, 47; Czop, „Ruch naturalny”, 108; Dobrzyński, „Społeczeństwo parafii”, 99; Zielińska, „Śluby w parafiach”, 62–63.

⁸⁷ Ryszard Kukier pisał: „Spośród dni, w których odbywały się najczęściej śluby kościelne, należy wymienić wtorki, czwartki i piątki, wyjątkowo poniedziałki lub środy. Nie było ślubów w soboty i niedziele, a to głównie dlatego, ażeby nie zakłócać niedzielnego porządku nabożeństw kościelnych i zapewnić gościom weselnym udział w obowiązkowym nabożeństwie. W miarę upływu czasu, w niektórych parafiach ustaliły się dni, w których odbywały się śluby. Na południu ziemi Lubawskiej za takie uważano dni Matki Boskiej, a więc środy i soboty. Analogicznie było też w parafiach Grodziczno, Rumian i Rybno. W Przełęku Wielkim odbywały się śluby w środy, zaś w Turzy Wielkiej w okresie międzywojennym w czwartki, a nawet w niedziele”, zob. Ryszard Kukier, „Ludowe zwyczaje i obrzędy weselne na ziemi lubawskiej i pograniczu lubawsko-mazurskim”, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 3 (1966): 400.

⁸⁸ Udziela, *Lud polski*, 83.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Piątek	l.b.	2	–	–	–	–	–	1	3
	%	1,19	–	–	–	–	–	1,52	0,25
Sobota	l.b.	–	2	–	–	1	5	–	8
	%	–	1,12	–	–	0,43	3,60	–	0,68
Niedziela	l.b.	18	11	9	4	1	2	–	45
	%	10,71	6,15	4,62	1,98	0,43	1,44	–	3,82
Razem	l.b.	168	179	195	202	230	139	66	1179
	%	100	100	100	100	100	100	100	100

Źródło: jak przy tabeli 1.

Społeczność w Pstrągowej przeważnie przestrzegała zasadę niezawierania małżeństw w piątek (tab. 9); sakramentu w ten dzień udzielono trzykrotnie, z czego dwa razy tego samego dnia (23 stycznia 1852 r.). Kolejny taki ślub odbył się trzy lata przed wybuchem wielkiej wojny. Analizując stan cywilny współmałżonków, nie ukazuje się żadna prawidłowość⁸⁹. W przypadku jednej pary komorników decyzja o ożenku mogła wynikać z braku środków na wyprawienie wesela, dlatego też wybrali postny piątek. W sobotę także zawarto niewiele związków (8 par), z największą kumulacją przypadającą na lata 1901–1910. Dzień ten był w większości zarezerwowany dla lokalnych elit, chcących ukazać swą odrębność względem niedawnych poddanych. W sobotę na ślubnym kobiercu stanął m.in. dziedzic części wsi⁹⁰, oficjalista na kolei⁹¹, doktor wszech nauk lekarskich⁹², urzędnik⁹³

⁸⁹ Ślub między kawalerem a panną, wdowcem a panną, a także wdowcem a wdową.

⁹⁰ Był to Władysław Aleksander Łoziński, który 1 sierpnia 1868 r. pojął za żonę 27-letnią pannę. Sam Łoziński liczył wówczas 49 lat, ponownie stając na ślubnym kobiercu. Jego wybranką została Aniela Jarecka (córka Franciszka Ksawerego i Wenantyny Łozińskiej). Kobieta pochodziła z Dzikowa. Świadcami na ślubie zostali Edmund Gokiart oraz Jan Stanik – rządcą z Wielopola.

⁹¹ Ślub odbył się 23 stycznia 1869 r. Edmund Franciszek Mieszkowski (syn Ignacego i Tekli Stetkiewicz), pochodzący z Czudca i zamieszkały we Lwowie, w wieku 31 lat poślubił 20-letnią Wincentę Julię Zofię Czaplicką. Córka Józefa i Ksawery Berzewicz wywodziła się z rodziny ekonomów, pochodzących z Boguchwały. Na świadków poproszono Franciszka Jareckiego i urzędnika sądowego Józefa (nazwisko nieczytelne).

⁹² Doktor wszech nauk lekarskich Józef Adam Marynowski (syn Józefa i Wiktorii Wajdałowicz), urodzony w Rzeszowie, poślubił Wiktorię Anielę Szóstkiewicz. Obydwójce mieli wówczas po 25 lat. Córka Henryka i Józefy Florkiewicz przyszła na świat w Haczowie, przeprowadzając się w późniejszym czasie do Pstrągowej. Marynowski mieszkał w Oświęcimiu. Świadcami byli c. k. inspektor szkół ludowych Adolf Szóstkiewicz oraz Stanisław Szóstkiewicz. Ceremonia odbyła się 2 lipca 1892 r.

⁹³ Chodzi o Romana Stanisława Kudrzańskiego, który 14 lutego 1903 r. poślubił młodszą o siedem lat, 25-letnią nauczycielkę Stanisławę Augustę Skodę. Rodzicami nowożeńców byli odpowiednio Józef i Marianna Świerczyńska oraz Ludwik i Józefa Paraniak. Świadcami zostali właściciel części Pstrągowej Władysław Jarecki oraz Władysław Hampecki (inspektor szkół).

oraz kolejny dziedzic⁹⁴. Jedyne trzy pary wywodziły się z chłopstwa⁹⁵. Niedziela była nieznacznie częściej typowana; najwięcej ożeńków wystąpiło w latach 1851–1860. Maksimum odnotowano w 1856 roku – w ciągu jednego roku ślub niedzielny odbył się sześć razy. Na ten dzień najchętniej decydowały się osoby zawierające związek pierwszy (26 par), zaś znacznie rzadziej powtórny (8 par wdowiec–panna; 7 par wdowiec–wdowa; 4 pary kawaler–wdowa). Z racji uroczystego charakteru niedzielę preferowali zagrodnicy, a zwłaszcza ziemiaństwo. Podniosłość ceremoniału zachęciła ekonoma części Okopy⁹⁶, dziedzica pochodzącego z Woli Rafałowskiej⁹⁷, ekonoma dóbr Pstrągowa Górna⁹⁸, a także mierniczego⁹⁹.

Stosunek parafian do poniedziałkowych ślubów ulegał na przestrzeni lat zmianie. Początkowo, zwłaszcza w latach 1851–1860, stanowił on najpopularniejszy dzień (54,76%). Potwierdzała to wysoka liczba ślubów z 1851 roku (29 par). Przybycie nowego proboszcza Lepiarza zapoczątkowało nową modę na śluby środowe. Zmiana ta szybko znalazła uznanie, gdyż ich odsetek wyniósł 56,06% (łącznie 661 par). Nieznany dotąd obyczaj zapewne nie stanowił nowatorskiego pomysłu duchownego, o czym świadczą wartości uzyskane dla Krasnego (lata 1831–1880), wskazujące na wzrost udziału małżeństw zawieranych w środę (wcześniej decydowano się na niedzielę i poniedziałek)¹⁰⁰. Na lata 1891–1900 przypadł szczyt tej wartości (80,43%). Pierwsze dziesięciolecie XX wieku odwróciło przyjętą tendencję na niekorzyść środy; uznanie zaczął zyskiwać nieatrakcyjny czwartek. Znaczny przyrost od 1911 roku (maksimum dwa lata później – 16 par) sprawił, że w ostatnim, niepełnym dziesięcioleciu procent ślubów czwartkowych wyniósł 84,85%. Reorganizacja panującego porządku wynikała z ograniczania czasu trwania wesel,

⁹⁴ Feliks Andrzej Gokiart (46-letni kawaler) ożenił się ze Stefanią Anną Marianną Szwander (24-letnia panna). Syn Edmunda i Elżbiety Wendorff na świadków poprosił geometrę Jana Iranka oraz właściciela części Pstrągowej – Stanisława Mieszkowskiego. Ślub zorganizowano 5 sierpnia 1905 r.

⁹⁵ Śluby z 25 czerwca 1904 r., 5 maja 1906 r. oraz 8 października 1910 r.

⁹⁶ Syn Jakuba i Agnieszki Winiarskiej, Wawrzyniec Gębarowicz, poślubił 20-letnią Jadwigę Jamróg (córkę właściciela pola kmiecego). Sam mężczyzna był mieszczaninem, pochodzącym z Kańczugi. W momencie zawierania związku liczył 23 lata. Świadkami na ceremonii z 16 listopada 1851 r. zostali Wincenty Foks (organista) oraz Walenty Fąfara (krawiec).

⁹⁷ Dnia 21 listopada 1875 r. Wieńczysław Michał Jaxa de Hronowski poślubił 19-letnią córkę Michała i Zofii Stec. Marianna Noga liczyła wówczas 19 lat i była młodsza o dziesięć lat od swego wybranka. Dziewczyna pochodziła z rodziny kmiecej.

⁹⁸ Był to Władysław Marcei Jarecki – syn wielmożnego pana Franciszka i dostojnej pani Wenantyny Łozińskiej, urodzony w Majdanie. W wieku 29 lat poślubił Helenę Magdalenę Widuchowską (córką Kajetana i Heleny Rybskiej). Kobieta, młodsza o osiem lat, figurowała jako właścicielka Starego Skrzyńska w diecezji sandomierskiej. Ślub obył się 20 października 1878 r., zaś świadkami zostali Józef Elgens-Elgensburg (właściciel Zawadki) i Edmund Gokiart z Pstrągowej.

⁹⁹ Małżeństwo z 16 stycznia 1887 r. pomiędzy Janem Irankiem a Antoniną Alojzją Gokiart (dziedzic dóbr Pstrągowa). Syn Józefa i Karoliny Herold liczył 32 lata, zaś córka Edmunda i Elżbiety Wendorff – 25 lat.

¹⁰⁰ Rejman, *Ludność podmiejska*, 165.

co mógł zarządzić pracujący od dwóch lat na parafii proboszcz Antoni Mamak. Najlepszy tego przykład można odnaleźć w *Kronice parafii Łubienko*¹⁰¹. Odnotowano w niej: „24 i 31 stycznia 1869: że od wiosny roku bieżącego zaczawszy, śluby tylko we czwartek przyjmować będzie i wesela na jeden dzień ogranicza. [...] Rozporządził też, aby wesele nie przedłużać za północ z czwartku na piątek”¹⁰². Zabieg ten miał na celu ograniczenie pijaństwa chłopów i związanym z nim bijatyk.

Na koniec należy wspomnieć o wtorku, zajmującym czwarte miejsce w ogólnym zestawieniu. Wyłączając lata 1911–1914, mieścił się on w granicach 9,13%–12,95%. Dzień ten obierali kawalerowie żeniący się z pannami (52,62%), jak również jednostki ponownie stające na ślubnym kobiercu (wdowiec–wdowa 20 par; wdowiec–panna 19 par; kawaler–wdowa 15 par).

Podsumowanie

Niniejszy artykuł poświęcony małżeństwom w Pstrągowej w latach 1851–1914 stanowi uzupełnienie dotychczasowej literatury, w szczególności tej dotyczącej dawnej Galicji. Kolejna praca poświęcona miejscowości z tego regionu pozwala na zbadanie, czy zachodzące zjawiska demograficzne były do siebie zbliżone.

Na roczne liczby ślubów oddziaływały takie czynniki, jak poziom życia, stopień rozwoju gospodarczego, klęski elementarne, epidemie, obsada urzędu parafialnego oraz migracje. Przykładowo ogłoszenie operatów uwłaszczeniowych, skutkujących nadaniem uprawianej ziemi na własność, sprawiło, że odnotowano najwyższą liczbę ślubów (34 ożenki). Podobny wzrost wystąpił wraz z przybyciem nowego długoletniego proboszcza Kazimierza Lepiarza (1864–1896), co stanowi ogólną znaną prawidłowość w demografii. Spadki wynikały m.in. z nawracającej epidemii cholery (1852 i 1873 r.), świadcząc o trwaniu starego ładu demograficznego. Dodatkowo zjawisko coraz bardziej upowszechniającej się migracji skutkowało wyjazdem młodych ludzi do Francji czy do Stanów Zjednoczonych. Ostrzeżenia wysyłane przez starostwo powiatowe w Ropczycach nie zniechęcały miejscowych do wyjazdu, oznaczającego poprawę sytuacji materialnej. Opuszczanie rodzinnej wsi doprowadziło do spadku liczby ślubów, gdyż osoby wolne brały ślub za granicą. Z kolei we wsi rzadziej zawierano powtórne małżeństwa, bowiem poprawienie się kondycji zdrowotnej współmałżonków oznaczało dłuższy czas trwania związku. Zachodzące zmiany potwierdza współczynnik zawierania małżeństw, który zmalał z 10,98‰ do 4,69‰. Spadek najdobitniej świadczy o przechodzeniu społeczeństwa staropolskiego w nowoczesne.

¹⁰¹ Wieś położona jest w województwie podkarpackim, powiecie jasielskim, w gminie Tarnowiec.

¹⁰² *Kronika parafii Łubienko* (rkps.), 68.

Strukturę związków małżeńskich w kontekście stanu cywilnego kształtowały identyczne determinanty, jak roczne liczby ślubów. Uzyskane wartości w Pstrągowej znalazły swe odzwierciedlenie w innych parafiach. Ponad 60% małżeństw (753 śluby) to związki zawarte między kawalerami a pannami. Odsetek ślubów między wdowcami a pannami wyniósł 15,95%. Znacznie rzadziej odbywały się śluby wdowców z wdowami (10,18%) i kawalerów z wdowami (10,01%). Na przestrzeni lat liczba ożeń między osobami stanu wolnego wzrastała aż do końca lat 90. XIX wieku. Popularność traciły śluby zawierane przez wdowców z pannami; najszybsze obniżenie wielkości nastąpiło na początku XX wieku. Podobnie zachowały się wielkości dla pozostałych dwóch grup.

Średni wiek mężczyzny w dniu ślubu wyniósł 31,27 lat, zaś kobiety 26,43 lat. W pierwszym wypadku widoczne jest zjawisko opóźniania małżeństw, co potwierdza funkcjonującą w literaturze tezę o zachodnim modelu rodziny. Inaczej kształtowały się wartości grupowane względem stanu cywilnego. Kawaler liczył przeważnie 26,06 lat. Najczęściej żenił się w wieku 20–24 lat (37,77%) oraz 25–29 lat (47,65%). Duży odsetek ślubów po ukończeniu 24. roku życia wynikał z prawa austriackiego, bowiem wówczas mężczyzna uzyskiwał pełnoletność. Małą popularnością cieszyły się ożenki chłopców poniżej 20. roku życia; podobnie było ze związkami po ukończeniu 39. roku życia. Średnia liczona dla panien była niższa (23,12 lat), głównie z racji wstępowania we wcześniejszy związek małżeński. Statystycznie co czwarta dziewczyna w wieku 14–19 lat zostawała panną młodą (25,72%). Rzadko wydawano za mąż czternastolatki (3 dziewczyny) i piętnastolatki (11 dziewczyn). Prawie połowa panien zawierała sakrament w wieku 20–24 lat (45,06%), zaś w mniejszym stopniu w wieku 25–29 lat (18,28%). Ostatnim momentem na zamążpójście był wiek 30–34 lat (6,27%). W przypadku wdowców i wdów granice wiekowe charakteryzowały się większą rozpiętością. Wynikało to z możliwości straty współmałżonka na każdym etapie życia. Wdowiec liczył przeważnie 46,03 lat, zaś wdowa – 39,60 lat. Najczęściej ponowne związki zawierali oni w wieku 35–39 lat (wdowiec 15,58%; wdowa 18,49%).

Sezonowość małżeństw pozwoliła na poznanie lokalnej mody i obyczajowości, powiązanej ściśle z zarządzeniami kościelnymi i uwarunkowaniami gospodarczymi. W Pstrągowej najwięcej małżeństw zawierano w miesiącach jesienno-zimowych (72,77%), zaś w wiosenno-letnich jedynie 27,23%. Wartość ta świadczyła o niskim poziomie materialnym oraz o silnie rolniczym obliczu wspólnoty. Szczyt małżeństw przypadł na październik (18,32%) i listopad (31,30%). Śluby w okresie karnawału także cieszyły się sporym zainteresowaniem (22,2%). Rzadziej decydowano się na wrzesień, który wybierali kawalerowie żeniący się z pannami. Wielkości dla miesięcy letnich z racji intensywnych prac polowych mieściły się w przedziale 5,34–6,36%. Przestrzeganie kalendarza liturgicznego przesądziło o znikomej liczbie ślubów w marcu i kwietniu. Nie zarejestrowano ślubu w grudniu.

Inaczej prezentowała się sezonowość tygodniowa, bowiem chłopci dokładnie planowali, na jaki dzień powinno przypaść rozpoczęcie zabawy. Przeważnie przestrzegano zasadę niezawierania małżeństw w piątek; ceremonia tego dnia odnotowano wyłącznie trzy razy. Sobota nie cieszyła się popularnością i była częściowo zarezerwowana dla lokalnych elit, chcących pokazać swą odrębność od warstwy chłopskiej. Nieznacznie częściej typowano niedzielę. Stosunek do najczęściej wybieranego poniedziałku uległ zmianie na przestrzeni lat. W pierwszym dziesięcioleciu średnio co druga para stawiała tego dnia na ołtarzu (54,76%). Przełamanie trendu nastąpiło wraz z objęciem probostwa przez wspomnianego już wcześniej Kazimierza Lepiarza. Nieznany dotąd obyczaj ślubów środowych mógł stanowić lokalną modę, co potwierdziła miejscowość Krasne koło Rzeszowa. Reorganizację zaakceptowanego porządku i przesunięcie wesel na czwartek zaprowadził urzędujący w latach 1908–1917 proboszcz Antoni Mamak. Wynikało to z celowego ograniczania czasu trwania wesel chłopskich, aby móc skutecznie przeciwdziałać poważnemu problemowi, jakim był alkoholizm. Wtorek zajął czwarte miejsce w ogólnym zestawieniu.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Rzeszowie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga małżeństw Pstrągowa 1827–1872, sygn. 59/1113/0/-/1.

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Pstrągowej, Księga małżeństw Pstrągowa 1873–1935, sygn. 59/1113/0/-/7.

Kancelaria parafii Łubienko

Kronika parafii Łubienko (rkps.).

Źródła drukowane

Bączkiewicz, Franciszek. *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*. T. 2. Nakładem Księży Misjonarzy, 1924.

Chlebowski, Bronisław, i Władysław Walewski, red. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 9. Druk „WIEKU”, 1888.

Czas, nr 201, 2.09.1873.

Długosz, Jan. *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis nunc primum e codice autographo editus*. T. 2. Ex typographia Kirchmajeriana, 1864.

Jougan, Alojzy. *Kancelarya Parafialna czyli zbiór przepisów kościelnych i państwowych dla urzędów parafialnych z szczególniejszem uwzględnieniem ksiąg metrykalnych*. Drukarnia Polonia, 1912.

- Kozłowski, Kornel. *Lud: pieśni, podania, baśnie, zwyczaje i przesady ludu z Mazowsza Czerskiego wraz z tańcami i melodiami*. W drukarni Karola Kowalewskiego, 1869. *Kraj*, nr 40, 20.02.1872.
- Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis*, Tarnów, 1850 [i lata następne do 1914 r.].
- Świątek, Jan. *Zwyczaje i pojęcia prawne ludu nadraabskiego*. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1897.
- Tygodnik Rolniczy: Organ c. k. Towarzystwa rolniczego Krakowskiego*, nr 41, 12.10.1889.
- Udziela, Seweryn. *Lud polski w powiecie ropczyckim w Galicyi*. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1892.
- Ulanowski, Bolesław. *Prawo małżeńskie kościelne z uwzględnieniem prawa austriackiego*. Wydawnictwo Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1913.

Opracowania

- Baran, Arkadiusz, i Henryk Pietras, oprac., *Dokumenty soborów powszechnych*. T. 4: *lateran I, Trydent, Watykański I*. Wydawnictwo WAM, 2004.
- Borowski, Stanisław. „Rozwój demograficzny i problem maltuzjańskim na ziemiach polskich pod panowaniem niemieckim w latach 1807–1914”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 3 (1970): 125–37.
- Brodnicka, Emilia. „Ludność parafii Wieleń nad Notecią w drugiej połowie XVIII w.”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 2 (1969): 177–215.
- Bujak, Grzegorz. „Kancelaria parafialna w zaborze austriackim i jej dokumentacja na przełomie XIX i XX wieku”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 116 (2021): 15–35.
- Ceynowa, Tadeusz. „Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Grzymałowie przechowywane w Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 112 (2019): 93–111.
- Czop, Anna. „Ruch naturalny ludności w parafii junczewskiej w latach 1801–1870 (na podstawie ksiąg metrykalnych)”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 29 (2010): 99–139.
- Dacewicz, Leonarda, Jolanta Chomko i Joanna Smakulska. *Księgi metrykalne chrztów kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne*. Cz. 1: *Rok 1875*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2017.
- Dobrzyński, Jakub. „Małżeństwa w parafii Łapy w latach 1919–1939”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 45 (2023): 175–94, <https://doi.org/10.18276/pdp.2023.45-07>.
- Dobrzyński, Jakub. „Społeczeństwo parafii w Płonce Kościelnej w świetle akt metrykalnych z lat 1826–1868”. *Rocznik Białostocki* 21 (2018): 95–126.

- Drożdż, Anna. „Zachowania magiczne, wróżby i prognostyki podczas wstępnych etapów wesela wiejskiego (w oparciu o materiały polskiego atlasu etnograficznego)”. *Lud* 92 (2008): 201–13.
- Fihel, Agnieszka. *Płeć a trwanie życia. Analiza demograficzna*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.
- Gapiński, Bartłomiej. „Samotność w tradycyjnej społeczności wiejskiej. Rozważania na przykładzie materiałów etnograficznych z drugiej połowy XIX i XX wieku”. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 69–70 (2019–2020): 145–81.
- Gawrysiakowa, Janina. „Praktyki religijne w XIX w. (na podstawie metryk parafii Rudka, powiat Bielsk Podlaski)”. *Roczniki Humanistyczne* 18, z. 2 (1970): 85–99.
- Gieysztorowa, Irena. „Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych. Zarys problematyki”. W *Spółeczeństwo staropolskie*, redaktor Andrzej Wyczański. T. 2. PWN, 1979.
- Gieysztorowa, Irena. *Wstęp do demografii staropolskiej*. PWN, 1976.
- Górna, Krystyna. „Analiza demograficzna metryk dolnośląskiej parafii Rząśnik z lat 1794–1874”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past* 17 (1986): 185–205.
- Górny, Marek. „Ruch naturalny ludności Tarnowskich Gór w latach 1801–1870”. *Studia i Materiały z Dziejów Śląska* 13 (1983): 8–86.
- Gręźlikowski, Janusz. „Czym był dla Kościoła Sobór Trydencki (1545–1563)? (refleksje w 440 – tą rocznicę od zakończenia obrad)”. *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny* 46, (2003), 2–3: 171–226.
- Gwoździcki, Władysław. *Dzieje miasteczka i parafii Czudec*. Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, 1992.
- Hrynicky, Wojciech. „Organizacja rejestracji stanu cywilnego w Polsce w ujęciu historycznym”. *Ius Novum* 4 (2016): 358–74.
- Karaś, Mieczysław. „Nazwy miejscowe byłego powiatu strzyżowskiego”. W *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, redaktor Stanisław Cynarski. Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie, 1980.
- Karbowska, Jolanta. „Ludność Lubawki w latach 1801–1850”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past* 24 (2003): 103–54.
- Klotzke, Zbigniew. „Ludność obwodu Urzędu Stanu Cywilnego Luzino w latach 1874–1918”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past* 12 (1980): 65–104.
- Kostrzewski, Piotr, i Janusz Ziółkowski, red. *Mała encyklopedia medycyny PWN*. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- Kowalczyk, Janina. „Wartość źródłowa metryk parafii Serniki (pow. Lubartów) z lat 1697–1865”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past* 3 (1969): 63–113.
- Kozak, Szczepan. *Kobieta na prowincji galicyjskiej w świetle akt notarialnych 1871–1914. Studium historyczno-źródłoznawcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013.

- Kozak, Szczepan. *The Woman in the Galician Provinces in the Light of Notarial Records (1871–1914)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2024.
- Kozłowski, Łukasz. „Zawieranie małżeństw na przedmieściu Szczecina w świetle akt stanu cywilnego z obwodu USC Gumieńce w latach 1875–1906. Część I. Roczne liczby małżeństw i sezonowość małżeństw”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 37 (2015): 119–46. <https://doi.org/10.18276/pdp.2015.3.37-04>.
- Kukier, Ryszard. „Ludowe zwyczaje i obrzędy weselne na ziemi lubawskiej i pograniczu lubawsko-mazurskim”. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 3 (1966): 391–413.
- Kukło, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Wydawnictwo DiG, 2009.
- Kukło, Cezary. „Próba analizy demograficznej rejestracji metrykalnej ślubów parafii Trzcianne w I połowie XVII w.”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 13 (1981): 89–115.
- Kumor, Bolesław. „Przepisy państwowe i kościelne dotyczące metryk kościelnych w zaborze austriackim (1800–1914)”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 7 (1975): 93–107.
- Kumor, Bolesław. „Reforma metryk kościelnych w zaborze austriackim (1775–1788)”. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie* 70 (1975): 327–36.
- Kurpas, Józef. „Początki ksiąg metrykalnych”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2 (1961): 5–42.
- Ładogórski, Tadeusz. „Periodyzacja rozwoju demograficznego ludności polskich ziem zachodnich i północnych w latach 1816–1914”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 5 (1972): 103–17.
- Maksimowicz, Alicja, Beata Pułaska-Turyna i Małgorzata Rószkiewicz. „Rodowód i ewolucja teorii przejścia demograficznego”. W *Teoria przejścia demograficznego*, redaktor Marek Okólski. PWE, 1990.
- Myszka, Agnieszka. *Toponimia powiatu strzyżowskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006.
- Okólski, Marek. „Modernizacja społeczeństwa a przejście demograficzne”. W *Teoria przejścia demograficznego*, redaktor Marek Okólski. PWE, 1990.
- Ogórek, Bartosz. „Populacja Krakowa w kontekście długofalowych procesów demograficznych na przełomie XIX i XX wieku”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 32 (2013): 25–87.
- Ogórek, Bartosz. „Transformacja demograficzna ludności Krakowa w latach 1859–2010”. *Rocznik Małopolski* 15 (2013): 105–27.
- Pasieka, Waldemar. „Śluby w parafii opolskiej w latach 1801–1850”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 21 (2000): 35–86.
- Piasecki, Edmund. *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII–XX wieku. Studium demograficzne*. PWN, 1990.
- Piech, Stanisław. „Emigracja z diecezji tarnowskiej w świetle ankiet konsystorza z lat 1907 i 1910”. *Nasza Przeszłość* 65 (1986): 145–97.
- Pilarz, Barbara, Barbara Stec i Marian Złotek. *Pstrągowa. Nasza mała ojczyzna*. Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego, 2004.

- Pociecha, Józef. „The Process of Demographic Transition in Lands of the Former Polish-Lithuanian Commonwealth and Other Areas with Polish-Speaking Populations 1865–1912”. *Przeszość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past* 42 (2020): 123–46. <https://doi.org/10.18276/pdp.2020.42-05>.
- Puczyński, Bohdan. „Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII wieku. Część II”. *Przeszość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past* 5 (1972): 15–64.
- Rachwał, Piotr. „Księgi metrykalne z czasów zaboru austriackiego w archiwach parafialnych w Lubelskiem – regulacje prawne, stan zachowania”. *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego* 6 (2014): 306–25.
- Rejman, Sabina. *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784–1880. Studium demograficzno-historyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006.
- Rejman, Sabina. „Pierwsze przejście demograficzne w Galicji jako element modernizacji – Rzeszów na tle największych miast Galicji: Lwowa i Krakowa”. *Galicja* 7 (2021): 327–43.
- Rejman, Sabina. „Śluby w okolicach Rzeszowa w okresie przedautonomicznym na podstawie ksiąg metrykalnych”. *Prace Historyczno-Archiwalne* 7 (1999): 87–103.
- Rejman, Sabina. „Zgony i ich uwarunkowania w parafii farnej w Rzeszowie w latach 1876–1913 w kontekście pierwszego przejścia demograficznego”. *Przeszość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past* 40 (2018): 245–70. <https://doi.org/10.18276/pdp.2018.40-11>.
- Siłuch, Anna. „Rejestracja metrykalna ślubów w parafii Ostrów Mazowiecka w XVII w.”. *Przeszość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past* 14 (1983): 69–97.
- Skąpska-Homola, Irena. „Duchowieństwo Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej 1867–1914 (wykształcenie i sytuacja materialna)”. *Nasza Przeszość* 60 (1983): 277–281.
- Szulc, Zofia. „Przepisy prawne dotyczące prowadzenia ksiąg metrykalnych w Galicji”. *Prace Historyczno-Archiwalne* 3 (1995): 27–42.
- Ślusarek, Krzysztof. *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku*. Wydawnictwo DiG, 2013.
- Taszycki, Witold. „Rzekomo dzierżawcze nazwy miejscowe (Znaczenie przyrostków -ów, -owa, -owo oraz -in, -ina, -ino)”. *Język Polski* 22, nr 4 (1937): 104–11.
- Turoń, Lukáš. „Małżeństwa mieszkańców katolickiej parafii Mosty koło Jabłonkowa w „długim wieku XIX”. *Wieki Stare i Nowe* 14, nr 19 (2019): 183–202.
- Waluś, Justyna. „Księgi metrykalne Pomorza Zachodniego”. *Colloquia Theologica Ottoniana* 1 (2010): 141–68.
- Wiśniowski, Eugeniusz. „Uwagi o początkach organizacji parafialnej w Polsce”. *Przegląd Historyczny* 55, z. 3 (1964): 492–500.
- Wnęk, Konrad, Lidia Zyblikiewicz i Ewa Callahan. *Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1938*. Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2006.
- Wnęk, Konrad. „Przemiany demograficzne we Lwowie w latach 1829–1938”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 135 (2008): 113–27.
- Wrońska-Gmurczyk, Małgorzata. „Emigracja zarobkowa z Galicji do Francji na początku XX w. – stan badań i postulaty badawcze”. *Dzieje Najnowsze* 55 (2023): 31–47.

Zamorski, Krzysztof. *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX w.* Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1991.

Zielińska, Agnieszka. „Śluby w parafiach katolickich w XIX wieku: z zagadnień demograficznych Torunia”. *Czasz Nowożytna* 21 (2008): 47–68.

Żmijewska, Małgorzata. „Ludność parafii tyskiej od 1749 roku do połowy XIX wieku w świetle ksiąg metrykalnych. Studium demograficzno-społeczne”. Rozprawa doktorska, Uniwersytet Śląski, 2007.

Małżeństwa w Pstrągowej w latach 1851–1914

Streszczenie

Przedmiotem pracy było przedstawienie podstawowych wskaźników dotyczących małżeństw na przykładzie Pstrągowej (woj. podkarpackie, powiat strzyżowski). W tym celu przeanalizowano 1179 zawartych związków. Jako ramy czasowe przyjęto lata 1851–1914, dzieląc je na dekady. Zabieg ten miał na celu prześledzenie, czy omawiane wielkości ulegały wzrostowi czy też spadkowi. Dane zestawiano z pracami innych autorów, chcąc doszukać się pewnych niezmiennych prawidłowości. Strukturę artykułu wyznaczyło siedem poruszanych zagadnień. Najpierw opisano historię parafii, ludność i obsadę urzędu parafialnego oraz scharakteryzowano materiał źródłowy. Następnie przebadano małżeństwa pod kątem ich rocznej liczby, stanu cywilnego, wieku nowożeńców oraz sezonowości. Skorzystano z metody agregatywnej. Roczne fluktuacje ślubów wykazały, że na krzywą oddziaływało wiele czynników (ogłoszenie operatów uwłaszczeniowych z 1851 roku, nawracające epidemie cholery, zmiany personalne duchowieństwa w parafii i ich częste rotacje oraz coraz bardziej upowszechniające się zjawisko migracji). Z kolei współczynnik małżeństw zachował się zgodnie z opublikowanymi dotąd rozprawami. Spadek najdobitniej świadczy o przechodzeniu społeczeństwa staropolskiego w nowoczesne. Podobnie jak w innych parafiach, najczęściej za mąż wychodziły osoby stanu wolnego (ponad 60% wszystkich małżeństw). Odsetek małżeństw między wdowcami a pannami wyniósł 15,95%. Znacznie rzadziej dochodziło do ślubów między wdowcami a wdowami (10,18%) czy kawalerów z wdowami (10,01%). Średni wiek mężczyzny w momencie ożenku osiągnął 31,27 lat, wskazując na opóźnianie małżeństw. Potwierdza to tezę o zachodnim modelu rodziny. Kobieta wychodziła za mąż, mając przeważnie 26,43 lat. Inaczej kształtowały się wartości liczbowe liczone względem stanu cywilnego. Kawaler miał 26,05 lat i żenił się najczęściej w wieku 20–24 lat (37,77%) oraz 25–29 lat (47,65%). W przeciwieństwie do dziewcząt nie propagowano wczesnych ożenków. Panna była młodsza (23,12 lat), gdyż statystycznie co czwarta dziewczyna w wieku 14–19 lat zostawała żoną. Prawie połowa panien wychodziła za mąż w wieku 20–24 lat. Wiek wdowców i wdów był bardziej rozbudowany. Wdowiec miał z reguły 46,03 lat, zaś wdowa 39,60 lat.

Rozpiętość wiekowa cechowała się sporym rozrzutem. Sezonowość miesięczna skumulowała się w miesiącach jesienno-zimowych (72,77%), rzadziej w miesiącach wiosenno-letnich. Wartość ta świadczyła o rolniczym obliczu miejscowości. Szczyt małżeństw przypadał na październik (18,32%) oraz listopad (31,30%). Śluby w okresie karnawału cieszyły się również sporym zainteresowaniem (22,2%). Miesiące letnie nie były zbyt często wybierane. Przestrzeganie kalendarza liturgicznego przesądziło o znikomej liczbie ożeń w marcu i kwietniu. Nie odnotowano ślubu w grudniu. Z kolei sezonowość tygodniowa w porównaniu z innymi badaniami cechowała się większymi różnicami. W Pstrągowej przestrzegano niezawierania ślubów w piątek. Sobota była przeważnie przeznaczona dla lokalnych elit, w mniejszym stopniu niedziela. Stosunek do poniedziałku ulegał zmianie na przestrzeni lat. Początkowo był on najpopularniejszym dniem, tracąc na rzecz środy. Zmiana ta nastąpiła wraz z pojawieniem się nowego proboszcza, szybko znajdując uznanie (56,06%). Pierwsze dziesięciolecie XX wieku odwróciło tendencję – popularność zaczął zyskiwać czwartek. Znaczny przyrost od 1911 roku sprawił, że w ostatnim okresie odsetek ślubów czwartkowych wyniósł 84,85%. Zmiana porządku wynikała zapewne z czasu skracania wesel chłopskich. Wtorek zajął czwarte miejsce w zestawieniu. Powyższe badania uzupełniają dotychczasowe wyniki opracowane przez badaczy demografii historycznej. Umożliwiają odszukiwanie pewnych tendencji dla galicyjskich wsi czy też dla ośrodków z innych regionów w kraju.

Marriages in Pstrągowa, 1851–1914

Summary

The aim of the study was to present basic indicators concerning marriages on the example of Pstrągowa (Podkarpackie Province, Strzyżów County). For this purpose, 1,179 marriages were analyzed. The time frame covered 1851–1914, dividing them into decades. This procedure was aimed to trace whether the discussed values were increasing or decreasing. The results were compared with the works of other authors in order to find certain unchanging regularities. The structure of the article was determined by the seven issues discussed. First, the history of the parish, the population and the staffing of the parish office were described, and the source material was characterized. Then, marriages were examined in terms of the annual number, marital status, age of newlyweds and seasonality. The aggregated method was used. Annual fluctuations in marriages showed that the curved line was influenced by plenty of factors (the announcement of 1851, recurring cholera epidemics, changes in parish, frequent rotations and migration. The crude marriage rate remained in line with studies published so far. The decline is evidence of the transition from traditional society to modern society. As in the other parishes, single people were the most likely to marry (over 60% of all marriages). The percentage between widowers and single women was 15.95%. Much less common were marriages between widowers and widows (10.18%) or bachelors

and widows (10.01%). The average age of men was 31.27, indicating that marriages were being postponed. This confirms the thesis of the Western family model. Women usually got married at the age 26.43. The numerical values calculated in relation to marital status were different. A bachelor was 26.05 years old and most often married at the age of 20–24 (37.77%) and 25–29 (47.65%). Unlike girls, early marriages were not promoted. A single girl was younger (23.12 years), as statistically every fourth girl aged 14–19 became a wife. The age of widowers and widows was more varied. A widower was usually 46.03 years old, while a widow was 39.60 years old. The age bracket was characterized by statistical dispersion. Monthly seasonality was concentrated in the autumn-winter months (72.77%), less frequently in the spring-summer months. The peak of marriages occurred in October (18.32%) and November (31.30%). Weddings during the carnival period were also popular (22.2%). Summer months were not chosen very often. Adherence to the liturgical calendar resulted in a small number of weddings in March and April. No weddings were recorded in December. The weekly seasonality showed greater differences compared to other studies. In Pstrągowa Friday wedding were not celebrated. Saturday was mostly reserved for local elites, similarly Sunday. The attitude towards Monday changed over the years. Initially, it was the most popular day, later losing to Wednesday. This change came with the new parish priest, quickly gaining recognition (56.06%). The first decade of the 20th century reversed the trend; since 1911, there was a significant increase on Thursday weddings. The change was probably due to the shortening of peasant wedding celebrations. Tuesday ranked fourth. The above studies complement the results developed by other researchers to date. They make it possible to identify certain trends for Galician villages or other rural centres across the country.

Cytowanie (bibliografia)

PL Wałach, Ewelina. „Małżeństwa w Pstrągowej w latach 1851–1914”. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 47 (2025): 191–232. <https://doi.org/10.18276/pdp.2025.47-06>.

EN Wałach, Ewelina. “Małżeństwa w Pstrągowej w latach 1851–1914.” *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland’s Demographic Past* 47 (2025): 191–232. <https://doi.org/10.18276/pdp.2025.47-06>.